

EINDHOVEN, TIVOLI
CULTUURHISTORISCHE QUICKSCAN

EINDHOVEN, TIVOLI
CULTUURHISTORISCHE QUICKSCAN

Nijmegen, 23 december 2014

Leon van Meijel
Van Meijel – adviseurs in cultuurhistorie, Nijmegen

Teake Bouma
Teake Bouma architectuur / stedenbouw, Delft

in opdracht van
Stichting Woonbedrijf SWS.Hhvl

contactpersonen
Koen van der Heijden en Marieke van den Wijngaard

Gemetselde graatgewelven in de onderdoorgang van de poort aan de Neushoornstraat.

INHOUDSOPGAVE

inleiding	6	advies	45
aanleiding	6	inleiding	45
uitgangspunten	6	algemene transformatiefilosofie	45
werkwijze en team	7	gebruik	45
leeswijzer	7	deel en geheel	45
		kennis en maatwerk	45
		oud en nieuw	45
		specifieke aandachtspunten	47
beschrijving	9	bijlage: geraadpleegde bronnen	49
basisgegevens	9	archieven	49
historische achtergronden	9	literatuur, studies	49
situering	9	internet	49
bouwgeschiedenis	9		
uitbreidingsplannen	15	colofon	51
bouwplan	17		
tuinstadgedachte	19		
typering en analyse	21		
cultuurhistorische waardenkaart Eindhoven	21		
stedenbouwkundige opzet	23		
architectonische verschijningsvorm	29		
waardering	39		
kaart	39		
overwegingen	41		
cultuurhistorische waarden	41		
architectuurhistorische waarden	41		
stedenbouwkundige waarden	43		

INLEIDING

aanleiding

Woonbedrijf SWS.Hhvl werkt aan het toekomstbestendig maken van de woonbuurt Tivoli. Twee planelementen hebben een ingrijpend karakter. Ten eerste de voorgenomen sloop en vervangende nieuwbouw van de woningen in het driehoekige bouwblok tussen de Neushoornstraat en de Tijgerstraat. Ten tweede de renovatie cq. transformatie van de woningen rond het Arnaudinaplein. Beide deelgebieden maken onderdeel uit van een woonbuurt die in 1929 is gerealiseerd en kort na de Tweede Wereldoorlog is afgerond. Deze woonbuurt is op de cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Eindhoven aangemerkt als ‘historisch stedenbouwkundige structuur met hoge waarde’. Bij herontwikkeling van een cultuurhistorisch waardevol gebied moet een analyse worden gemaakt, die op alle schaalniveaus meer inzicht biedt in de kwaliteiten én de speelruimte in de omgang daarmee. Woonbedrijf heeft daarom *Van Meijel – adviseurs in cultuurhistorie* verzocht dit onderzoek te verrichten. Dit rapport is daarvan het resultaat.

uitgangspunten

De begrenzing van het onderzoeksgebied wordt gevormd door de Neushoornstraat, de Leeuwenstraat (inclusief de bebouwing aan de buitenzijde), het tracé Giraffestraat – Kangoeroestraat (inclusief de bebouwing aan de buitenzijde) en het tracé Jaguarstraat – Luipaardstraat. Dit gebied plus de randbebouwing wordt op hoofdlijnen op structuurniveau onderzocht. De oudste bouwfase uit 1929-1930 krijgt meer in detail aandacht, omdat in de deelgebieden tussen de Neushoornstraat en de Tijgerstraat én rond het Arnaudinaplein transformaties zijn voorzien. Het onderzoek

Stratnamenkaart van de buurt Tivoli
(bron: Google Maps).

maakt het mogelijk vanuit een cultuurhistorisch perspectief weloverwogen keuzes en afwegingen te maken inzake de voorgenomen ingrepen.

werkwijze en team

Onze werkwijze bestaat uit de componenten archiefonderzoek, literatuuronderzoek, veldwerk en uitwerken, en volgt de opeenvolgende stappen inventariseren, analyseren, waarderen en adviseren. Dat sluit aan bij de richtlijnen voor cultuurhistorisch onderzoek van de gemeente Eindhoven. Het cultuurhistorisch onderzoek is verricht door Leon van Meijel van *Van Meijel – adviseurs in cultuurhistorie* uit Nijmegen. Omdat de opgave in Tivoli naast cultuurhistorische belangen ook een ontwikkelingsgericht aspect in zich heeft, is het onderzoeksteam versterkt met architect Teake Bouma van bureau *Teake Bouma architectuur/stedenbouw* uit Delft. De meerwaarde van onze samenwerking schuilt vooral in het leggen van een directe verbinding tussen de cultuurhistorische essentie en de actuele ontwerpogave. Een doorvertaling die onvermijdelijk is en daarom het beste maar meteen en geïntegreerd kan worden gemaakt. In dat kader hebben de onderzoekers met Woonbedrijf, KAW en gemeente ook een werksessie gehouden, waarin de onderzoeksresultaten en de transformatieopgave aan elkaar werden gespiegeld. De uitkomsten hiervan zijn in dit rapport verwerkt.

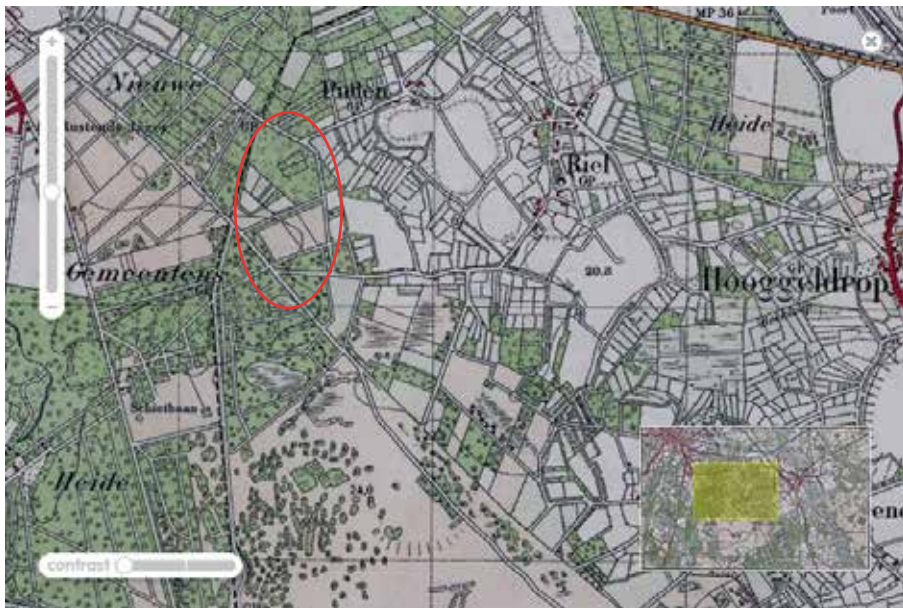
leeswijzer

Deze rapportage biedt een afwegingskader in woord en beeld voor de transformatieopgave en maakt weloverwogen afwegingen mogelijk inzake behoud, versterking én

verandering. Het rapport bestaat uit vier hoofdstukken, met achtereenvolgens:

- Een beschrijvend hoofdstuk met bondige typering van de situering, de plankenmerken en de cultuurhistorische achtergronden, aangevuld met historische afbeeldingen; allemaal voor zover relevant voor de huidige identiteit en actuele planontwikkeling.
- Een analytisch hoofdstuk met tekenwerk en toelichtingen waarin de essentie wordt verbeeld op de schaalniveaus van Tivoli als geheel (structurele context), het ontwerpidoom van de bouwphase uit 1929-1930 (verkaveling, groen, openbare ruimte) en de bebouwing (architectonische beeldkarakteristiek).
- Een waarderend hoofdstuk met een graduele waardenkaart van de vooroorlogse buurt (sterke en zwakke punten), en een geschreven toelichting aan de hand van de gebruikelijke criteria: cultuurhistorie, stedenbouw / ensemble, architectuur, zeldzaamheid, herkenbaarheid. Het betreft een zogeheten 'interne waardestelling' die beperkt blijft tot de wijk zelf (geen vergelijkende waardering met soortgelijke wijken elders in Eindhoven).
- Een concluderend hoofdstuk met aanbevelingen en suggesties over de gewenste omgang met het buurtje. Waar liggen kansen en bedreigingen?

Het rapport sluit af met een bijlage van geraadpleegde bronnen en het colofon.

Tivoli (cirkel) op de topografische kaart uit 1928 kort voor de bouw. Het buitengebied tussen Stratum en Geldrop is - afgezien van een paar gehuchten - nog vrijwel onbebouwd. Copyright: Dienst voor het Kadaster en openbare Registers, Apeldoorn 2014 (bron: watwaswaar.nl).

Tivoli op de topografische kaart uit 1958. Het buurtje ligt aan een radiaal (Heezerweg) en tegen de buitenste uitbreidingswijken van Eindhoven, maar bevindt zich op het grondgebied van de gemeente Geldrop. De gemeentegrens is de onderbroken zwarte lijn. Copyright: Dienst voor het Kadaster en openbare Registers, Apeldoorn 2014 (bron: watwaswaar.nl).

BESCHRIJVING

BASISGEGEVENS

buurt	Tivoli
wijk	Putten
stadsdeel	Stratum, Eindhoven
ontwerp- / bouwperiode	1928 / 1929-1930
architect	C. Smit
opdrachtgever	Stichting Eindhovensche Woningbouw 'Thuis Best'
huidige eigenaar	Woonbedrijf SWS.Hhvl
typologie	arbeiderswoonbuurt in de traditie van de tuinstad
status	aangemerkt als 'waardevolle historische stedenbouw' op de cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Eindhoven

HISTORISCHE ACHTERGRONDEN ¹

situering

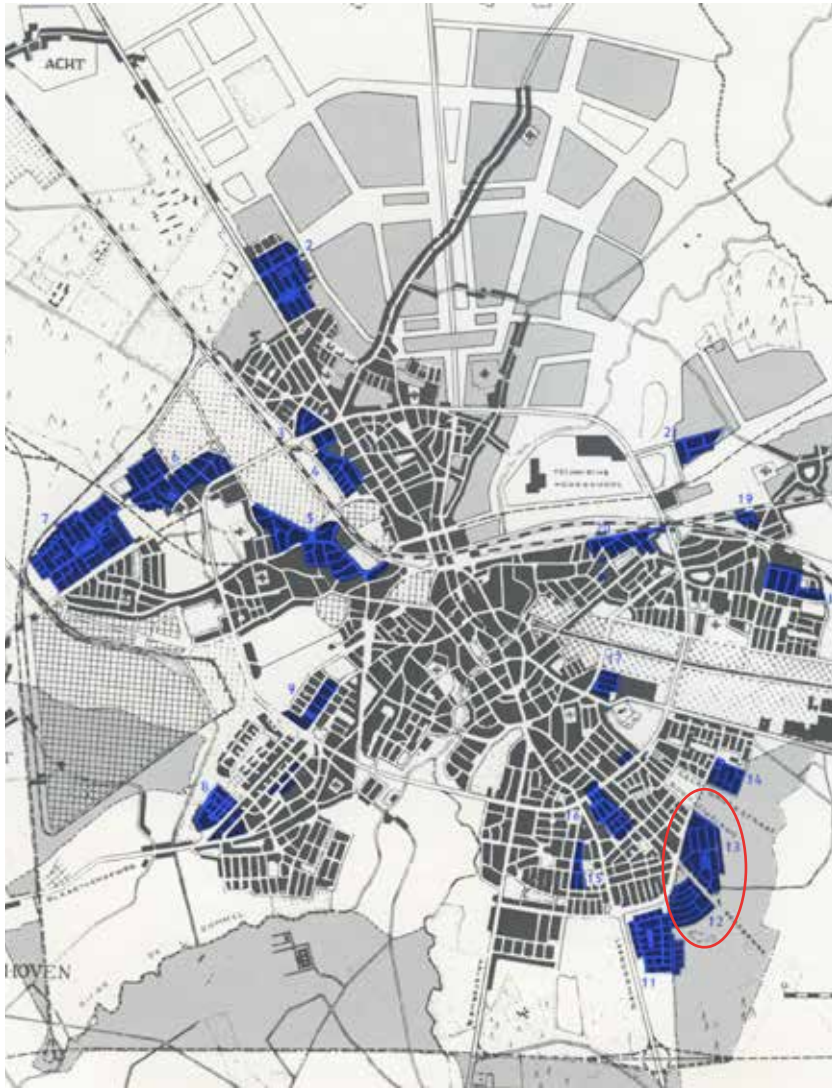
Tot 1929 – vóór de bouw van woonbuurtje Tivoli – begon daar ter plaatse de gedeeltelijk beboste 'Groote Heide' die vanaf Stratum in zuidelijke richting breed uitwaaierte (huidige Stratumse Heide). De rechtlijnige Heezerweg en het geknikte tracé Neushoornstraat – Leeuwenstraat waren destijds al bestaande onverharde routes door het gebied. De grens tussen de gemeenten Eindhoven en Geldrop volgde de huidige Tivolilaan. Deze grens en de genoemde

routes bepaalden de contouren van het woonbuurtje dat hier in 1929-1930 werd gebouwd. Het buurtje lag helemaal excentrisch in de gemeente Geldrop, tegen de gemeentegrens van Eindhoven. Eigenlijk hoorde Tivoli toen al meer bij Eindhoven, maar het werd gebouwd op het aangrenzende grondgebied van de buurgemeente (zie verderop). Pas sinds de annexatie in 1972 maakt Tivoli formeel deel uit van de gemeente Eindhoven. Anno 2014 ligt deze vooroorlogse woonbuurt in de wijk Putten in het zuidoostelijke stadsdeel Stratum, aan de rand van de bebouwde kom Eindhoven.

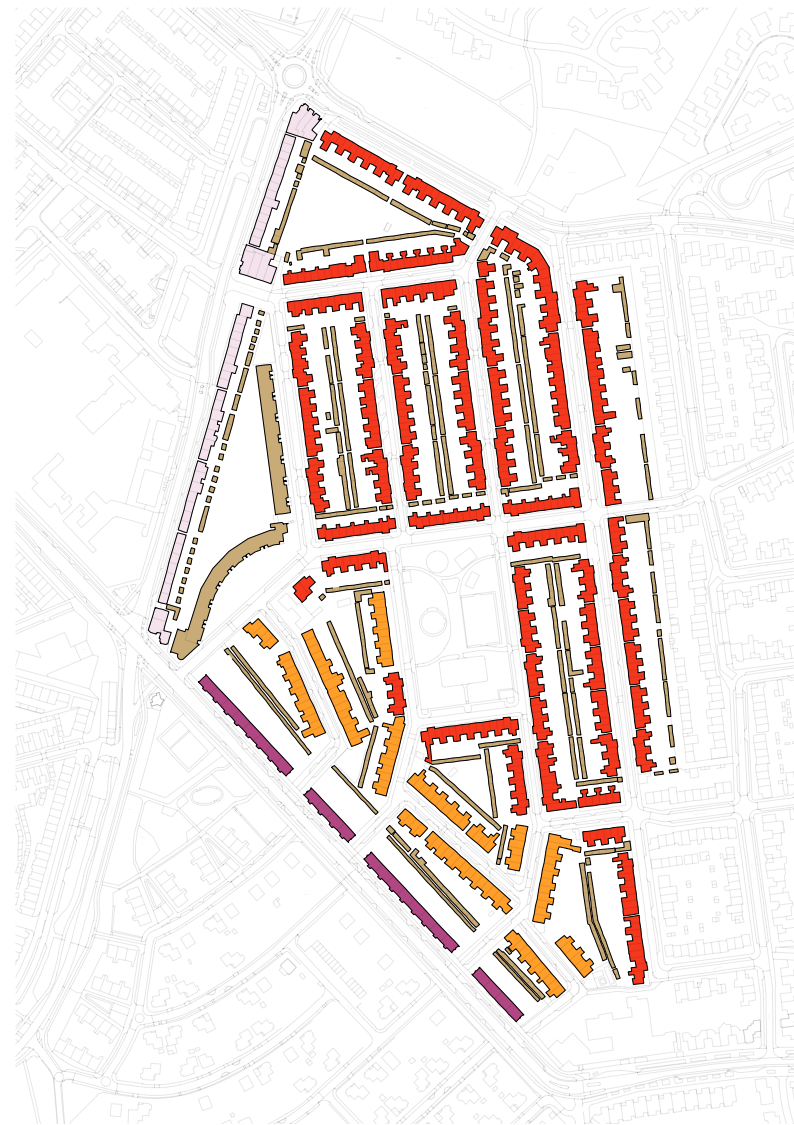
bouwgeschiedenis

Waarom werd juist op deze plek net buiten Eindhoven een complex arbeiderswoningen gebouwd? In de jaren twintig groeide het Philipsconcern snel door de stijgende populariteit van het radiotoestel. Het personeelsbestand van Philips groeide soms met duizend arbeiders per maand. De behoefte aan huisvesting voor de eigen werknemers nam evenredig toe. Er was voortdurend een tekort aan woningen. En daar wilde Philips een einde aan maken omdat de gemeente het leit afweten. Om krachtens de Woningwet in aanmerking te kunnen komen voor financiële bijdragen van het Rijk voor woningbouw, werd op 1 december 1927 onder voorzitterschap van Anton Philips de *Stichting Eindhovensche Woningbouw 'Thuis Best'* opgericht: feitelijk een fabrieks-woningbouwcorporatie. Deze Stichting (lees: Philips) bouwde op diverse plekken in Eindhoven, maar gaf de voorkeur aan bouwterreinen net buiten de gemeentegrens. Daar golden immers minder strenge en kostbare regels voor woningbouw en straataanleg. Bovendien was net over de gemeentegrens goedkopere bouwgrond beschikbaar, zonder dat de afstand tot de stad en de fabrieken te groot

¹ De informatie in de hoofdstuk is ontleend aan de geraadpleegde bronnen (zie hiervoor de bijlage).

Kaart van Eindhoven uit circa 1960 met daarop in blauw aangegeven alle Philips woningbouwcomplexen tot dan toe. Opvallend is de gefragmenteerde en verspreide ligging ervan. Tivoli ligt binnen de rode cirkel (bron: Vriend 1961).

Legenda:

- 1929-1930
- 1948
- 1951
- 1950-1955
- Recent

100 m

BOUWPERIODEN

werd. Om die redenen kocht 'Thuis Best' in mei 1928 binnen de gemeente Geldrop ruim 36 hectare bouwgrond van Jan Maximiliaan Baron van Tuyll van Serooskerken, kasteelheer en wethouder in Geldrop.² Deze grond lag aan weerszijden van de Heezerweg en tegen de gemeentegrens met Eindhoven.

De inzet van 'Thuis Best' was om hier een buurt met duizend arbeiderswoningen en tweehonderd middenstandswoningen te bouwen. Om te beginnen werd in april 1929 bij de gemeente Geldrop vergunning aangevraagd voor de bouw van 519 arbeiderswoningen en 5 winkelhuizen naar ontwerp van Philips bedrijfsarchitect C. Smit.³ Hiervoor sloot de gemeente Geldrop een contract met 'Thuis Best' over de verdeling aan de aanlegkosten, en een (geheim) contract met Philips over de verdeling van de lasten voor armenzorg mocht er in de toekomst grote werkloosheid ontstaan. Eind 1929 waren de eerste woningen in Tivoli gereed en in 1930 volgde de rest. Vrijwel alle gezinnen die hier introkken, hadden een kostwinnaar die werkzaam was bij Philips in Eindhoven. Ook qua voorzieningen waren de inwoners van Tivoli aangewezen op het nabije Eindhoven (Stratum). Administratief hoorden ze evenwel bij Geldrop dat veel moeilijker bereikbaar was. De zielszorg in Tivoli kwam in handen van de *'Societas Missionarium Sacratissimi Cordis'* (M.S.C.). Deze missionarissen betrokken in 1929 een woning aan de Leeuwenstraat 5 en richtten daar een St. Jozef noodkapel in (Rectoraat Tivoli). Niet veel later werd in maart 1930 op het Arnaudinaplein een grote houten noodkerk naar ontwerp van architect F.C. de Beer in gebruik genomen.

² Ook zijn aangrenzende landgoed Tivoli aan de oostzijde van de Leenderweg ging over aan Philips' Grondmaatschappij tot behoud van Natuurschoon.

³ Kort daarvoor ontwierp architect C. Smit ook woningen voor Philipsdorp en het Drents Dorp.

Aan de noordzijde van dat plein stond ook een klein houten verenigingsgebouw. Terwijl de bouw van Tivoli vorderde sloeg de internationale crisis toe, verloren veel Philipsmedewerkers hun baan en trok 'Thuis Best' haar plan in voor de voltooiing van het Tivoli-plan. De tweede fase van de buurt met een voortzetting aan de overzijde van de Heezerweg kwam er niet. Philips bouwde nog wel een kleuter- en lagere school aan de Jaguarstraat. Maar verder was de buurt vooral aangewezen op de voorzieningen in Stratum. Die oriëntatie en afhankelijkheid werd nog verder versterkt toen het definitieve kerkgebouw niet op het Arnaudinaplein maar in 1940-1941 aan de Heezerweg 337 werd gebouwd (alleen de kerktoren staat er nog). Ook de rooms-katholieke scholen werden in die richting verplaatst. Wat bleef was een onvoltooide buurt met een beperkt voorzieningenniveau (enkele buurtwinkels 'op de hoek'). Daarom werd Tivoli direct na de Tweede Wereldoorlog richting de Heezerweg afgerond met een complex rijtjeswoningen van Bredero Beton Bouw (1948). En de randen werden afgezoomd door een drielaags wand met beneden- en bovenwoningen langs de Heezerweg (1951) en een reeks middenstandswoningen langs de Tivolilaan met drie hogere en schuin geplaatste winkelblokjes op de hoeken met de Neushoornstraat, Van Ennettenstraat en Heezerweg (1950-1955). De buurt was toen klaar. Nadien zijn nog nieuwe schuurtjes op de binnenterreinen gebouwd, zijn alle woningen gerenoveerd (rond 1980 en begin jaren negentig), zijn twee woningen in de Leeuwenstraat gesloopt om een doorbraak te maken van de Berenstraat naar het Kraanven (rond 1980), en hebben de schoolgebouwen en woningen aan de westzijde van het tracé Jaguarstraat – Luipaardstraat plaats gemaakt voor het seniorencomplex 'Tivolihof' uit 1995.

Aaneengeschakelde rijtjeswoningen in de woonstraten
(bron: eindhoveninbeeld.nl).

Buurtwinkels op de hoek van de Leeuwenstraat en
Berenstraat (bron: eindhoveninbeeld.nl).

Houten noodkerk en verenigingsgebouw op het
Arnaudinaplein (bron: eindhoveninbeeld.nl).

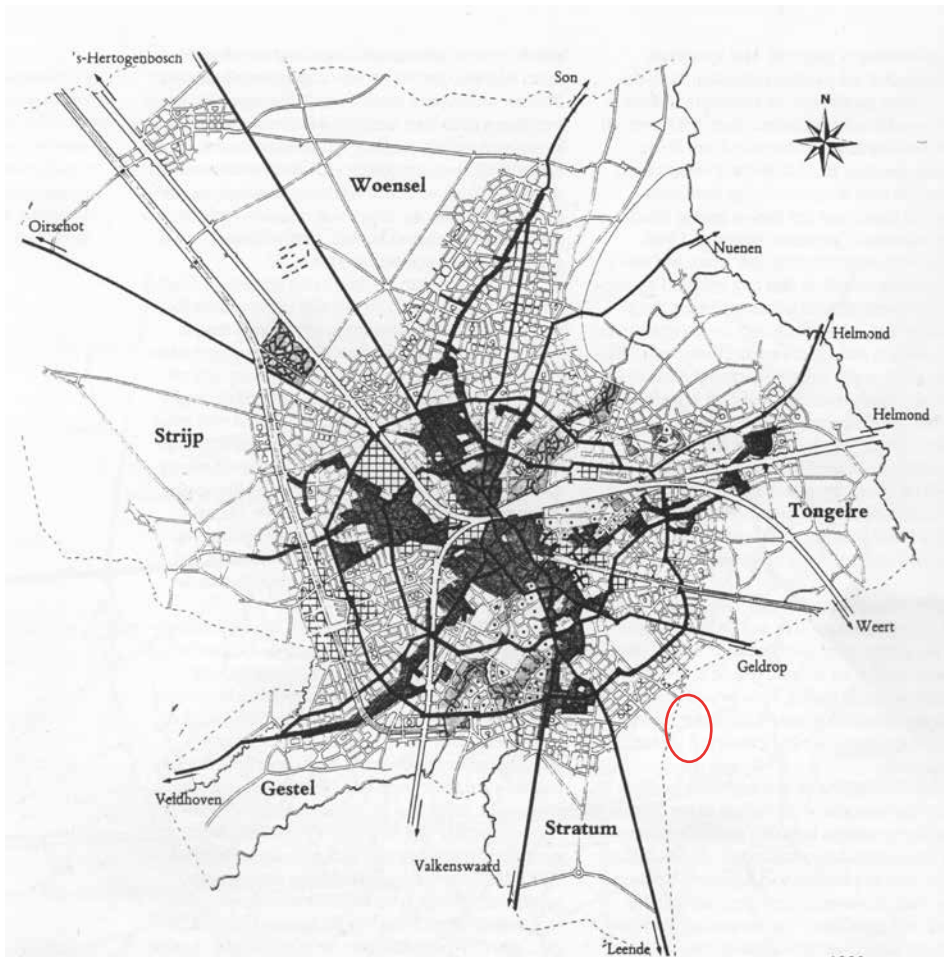
De woningen die in 1948 zijn toegevoegd tussen het Arnaudinaplein en de Heezerweg.

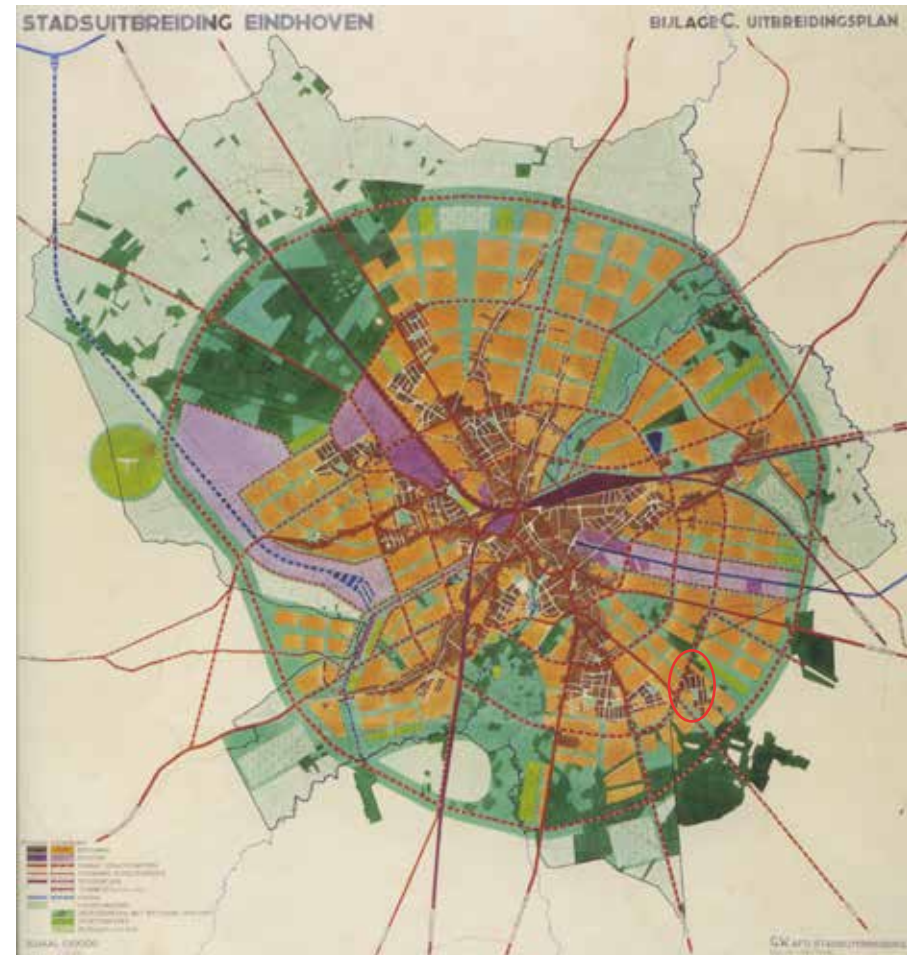
De zoomen langs de randen van de buurt: stedelijke wand langs de Heezerweg (boven) en wand met winkelblokjes langs de Tivolilaan (onder).

Wijzigingen binnen de buurt: doorbraak in het verlengde van de Bisonstraat in de wand van de Leeuwenstraat (boven) en nieuwbouw Tivolihof (onder).

Uitbreidingsplan voor Eindhoven van G.C. Kools uit 1921-1922: van de bestaande spinnenwebstructuur (donker zwart) naar een compacte concentrische opzet met ringwegen en het aanbreien van woonbuurtjes. De open ruimtes tussen de radialen worden ingevuld met woningbouw. Tivoli ligt buiten het plangebied (bron: Otten 1991).

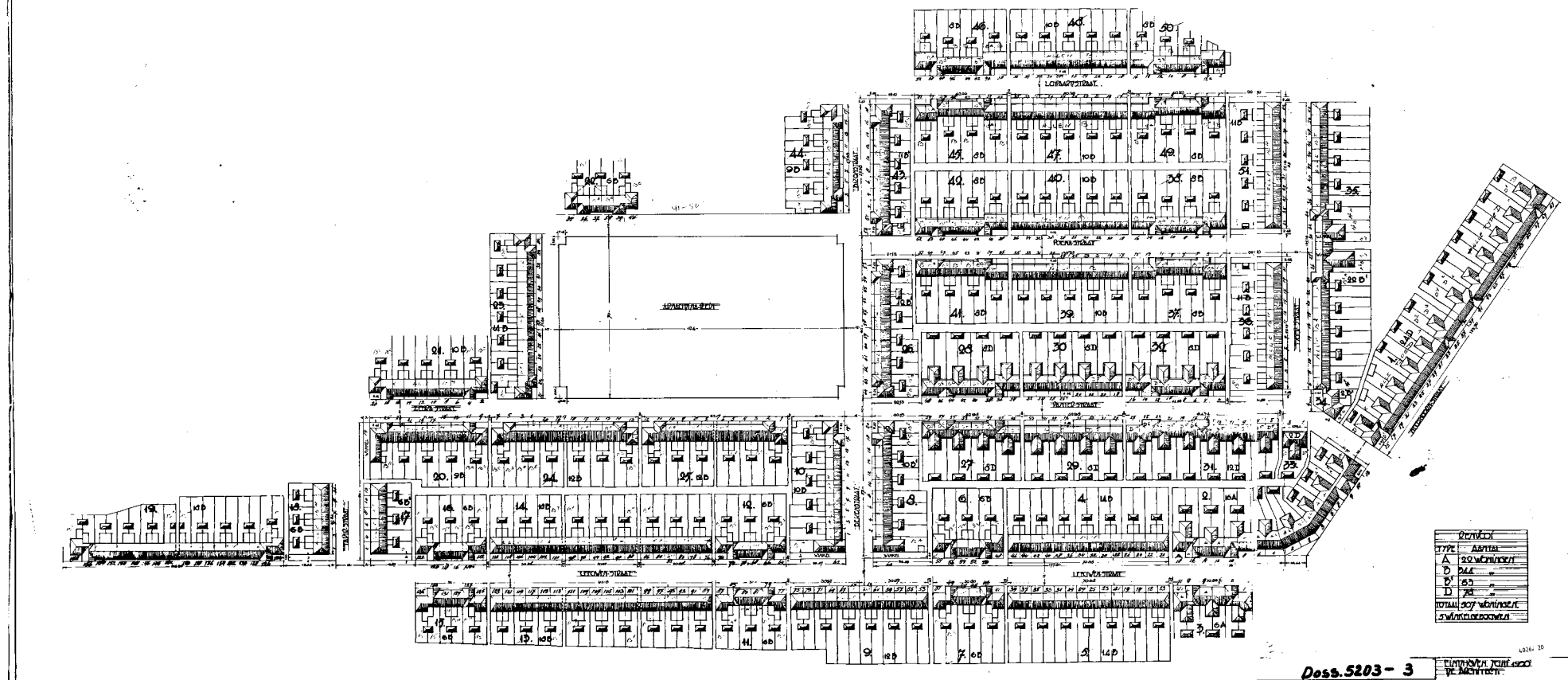
Uitbreidingsplan voor Groot Eindhoven van J.R. de Casseres uit 1930: aan het compacte concentrische model is het modernistische principe van functiescheiding toegevoegd. De eigen plekken van de stedelijke functies komen tot uitdrukking in het kleurgebruik. Tivoli (rode cirkel) is opgeslokt in het stadsweefsel maar maakt daar formeel nog geen deel van uit (bron: Bosma 2003).

uitbreidingsplannen

De industrialisatie en de daaruit voortkomende economische voorspoed en snelle bevolkingstoename leidden in Eindhoven tot een gigantische behoefte aan woningen en zorgden voor een ongekennde groei van de stad. Van enige coördinatie was nauwelijks sprake. De Woningwet van 1901 verplichtte Eindhoven tot het opstellen van stedenbouwkundige uitbreidingsplannen en leidde lokaal tot het oprichten van diverse woningbouwverenigingen. De ambitie was om het ongestructureerd aanbreien langs de historische radialen om te buigen naar planmatige woningbouwcomplexen op de agrarische gronden tussen die radialen. Om dat voor elkaar te krijgen, werden op 1 januari 1920 de gemeenten Eindhoven, Gestel, Stratum, Strijp, Tongelre en Woensel samengevoegd tot één gemeente. De gemeente Eindhoven groeide van 75 naar 6.300 hectare en van 6.500 naar 46.000 inwoners. De annexatie leidde tot een hele reeks – niet vastgestelde maar wel noodzakelijke en invloedrijke – uitbreidingsplannen. Die plannen moesten een halt toeroepen aan het ongebreideld uitdijen van de spinnenwebstructuur, en zorgen voor een structureel verband tussen de verschillende dorpskernen en uitbreidingswijken. In de aanloop naar de annexatie werd in 1916-1918 een 'Uitbreidingsplan voor Groot Eindhoven' opgesteld (J.Th.J. Cuypers & L. Kooken), en dat plan werd al in 1921-1922 herzien (G.C. Kools). In deze stadsplannen werd de basis gelegd voor een concentrische groei met uitbreidingen tussen de radialen en een aaneenschakeling van dorpen en wijken door ringbanen. Het plan van 'Thuis Best' voor Tivoli onttrok zich aan de invloedsfeer van deze plannen. Deze buurt voegde zich niet tussen de radialen zoals Eindhoven het wenste, maar maakte de radiale structuur juist nog langer. De medewerking van

buurgemeente Geldrop maakte dat mogelijk (zie vorige paragraaf). Toch is het plan van Kools voor Eindhoven niet zonder betekenis voor Tivoli. Hij ontwierp tussen de radialen en ringbanen woonbuurten met blokvormige stratenpatronen, grote centrale pleinen en diagonale passtukken. Kools tekende de woonstraten bij voorkeur in noord-zuidrichting om een optimale bezonning van alle woonvertrekken te bereiken. Een levendig en afwisselend straat- en stadsbeeld moest in zijn ogen worden bereikt met de architectuur van de bebouwing. Verder zag Kools het plein als het groene voorzieningshart van de buurt, met ruimte voor ontspanning (plantsoen, speelterrein) en gemeenschapszin (buurtwinkel, verenigingsgebouw, kerk). Kortom, de parochiebuurt als zelfstandige en overzichtelijke eenheid binnen de stad. Deze planelementen zijn onder meer toegepast in het Drents Dorp, de Sint Joseph-, Boten-, Bloemen- en Kruidenbuurt. Allemaal (van oorsprong) vooroorlogse woningbouwcomplexen met een rechthoekig stratenpatroon waarin open ruimtes voor pleinen en groenvoorzieningen zijn uitgespaard, alsmede een verzorgde architectuur met veel aandacht in de bebouwing voor de koppen, het midden en het uiteinde van een straat. De genoemde elementen zijn eveneens karakteristiek voor Tivoli, dat qua structuur en opzet dus aansluit bij het plan Kools maar er niet op voorkomt omdat het destijds buiten de gemeente Eindhoven lag. De overeenkomst is niet zo vreemd want ook het Drents Dorp was door Thuis Best gerealiseerd naar ontwerp van architect C. Smit.

STICHTING EINDHOVENSCHE WONINGBOUW 'THUIS BEST'

DOORPLAN GEDROPT
SITUATIE SCHAAL 1:1500

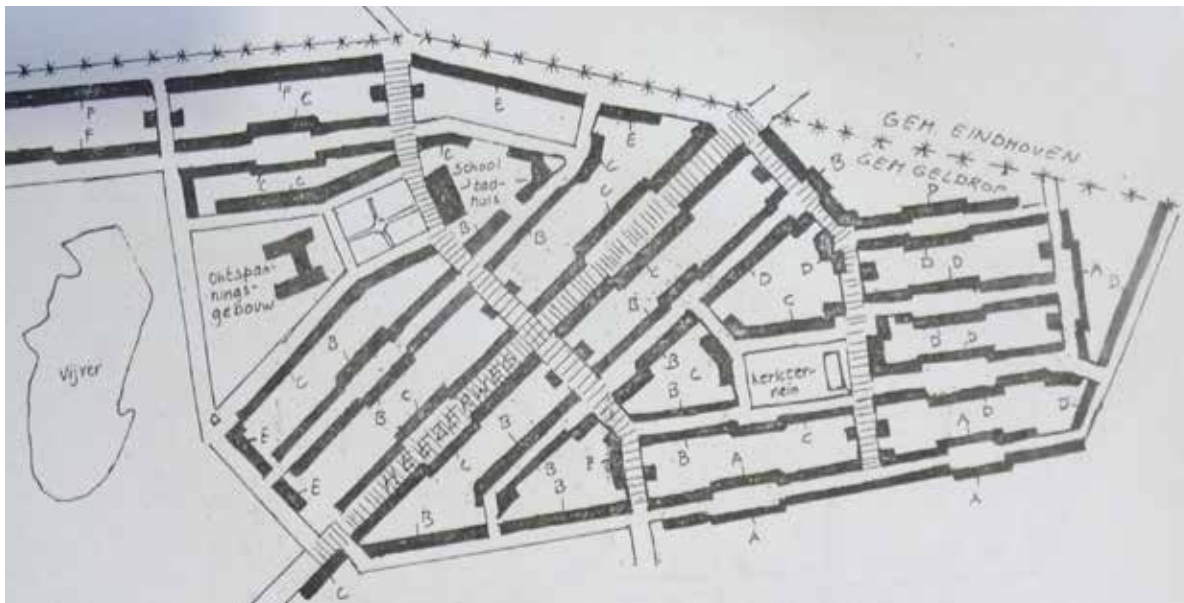
Stedenbouwkundig plan 'Tivoli', architect C. Smit 1928 voor de bouw van 519 woningen en 5 winkels. Het noorden is naar rechts. Dit eerste deel van Tivoli is conform plan uitgevoerd (bron: bouwdoossier gemeente Eindhoven, scan van Woonbedrijf).

bouwplan

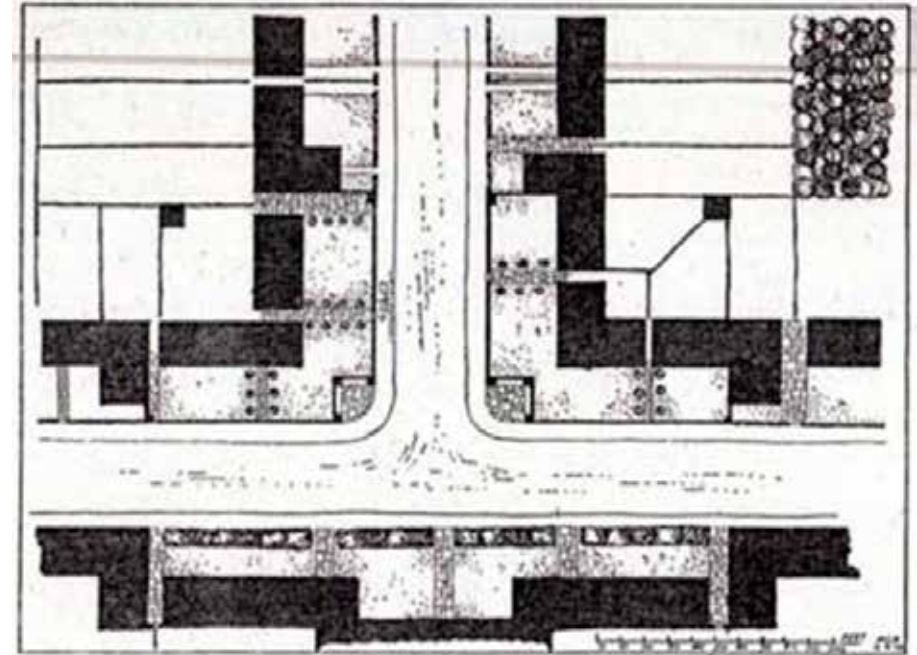
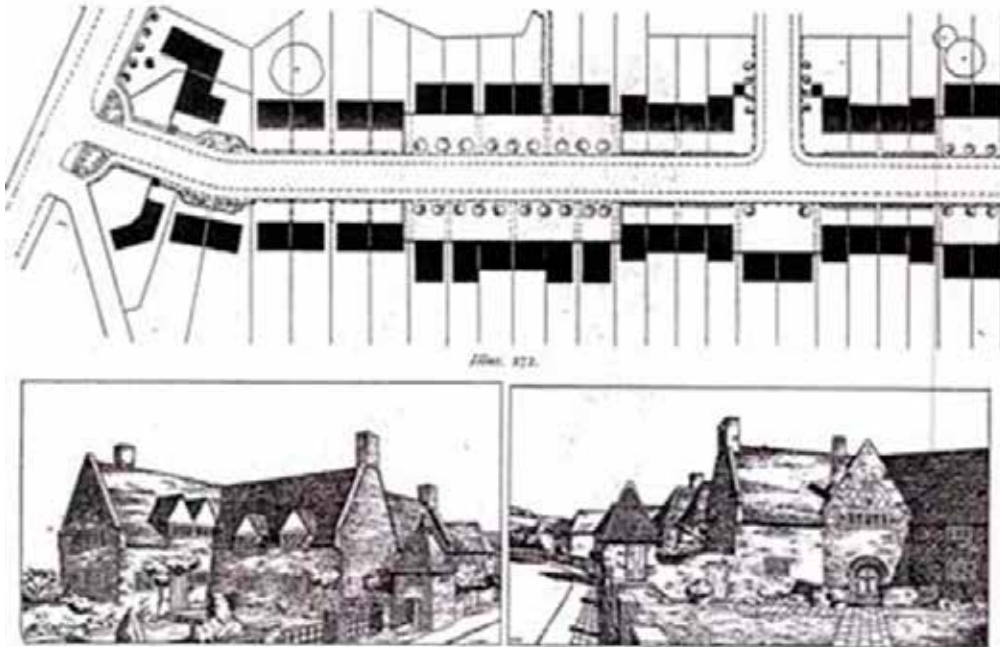
Het stedenbouwkundige en architectonische ontwerp voor woonbuurt Tivoli werd in de periode september 1928 – februari 1929 verzorgd door architect C. Smit; sinds 1910 bedrijfsarchitect van 'Philips Bouwbureau' voor wat betreft de woningbouw.

Los van de bestaande landschappelijke ondergrond ontwierp hij – conform de ingrediënten van het plan Kools voor Eindhoven – een totaalplan voor Tivoli met een rationeel rechthoekig patroon van overwegend noord-zuid lopende straten met twee grote rechthoekige pleinen; één aan beide zijden van de Heezerweg. De Heezerweg was voorzien als de belangrijkste doorgaande route door de buurt die zich aan weerszijden hiervan moest gaan uitstrekken. Aan weerszijden van deze radiaal ontwierp Smit evenwijdige woonstraten. Die maakten deel uit van de niet uitgevoerde tweede bouwphase. Deze rechtlijnige en parallelle opzet werd na de Tweede Wereldoorlog losgelaten bij de aanleg van de Kangoeroestraat en Giraffestraat.

Haaks op de Heezerweg waren twee buurtontsluitingswegen gedacht die langs de twee centrale pleinen voerden. Hiervan is alleen het tracé Jaguarstraat – Bisonstraat – Berenstraat langs het Arnaudinaplein gerealiseerd. Aan de randen van de buurt waren verdraaiingen en diagonalen in het patroon nodig om de aansluiting te maken op bestaande wegen, zoals bij de Neushoornstraat waar een driehoekig bouwblok met speelplaats ontstond. Het formeel ingediende bouwplan had uitsluitend betrekking op het plandeel ten noorden van de Heezerweg en omvatte 5 winkels en 519 laagbouwoningen (verdeeld over vier typen) met omhaagde voor- en achtertuinen. Deze woningen staan er nog steeds, met uitzondering van de 26 woningen aan de westzijde van de Luipaardstraat waar sinds 1995 seniorenhuisvesting 'Tivolihof' staat, en de 2 woningen in de Leeuwenstraat die het veld moesten ruimen voor een doorbraak in het verlengde van de Berenstraat (ca.1980).

Het oorspronkelijke totaalplan voor Tivoli met het gerealiseerde deel ten noorden van de Heezerweg. Het noorden is naar rechts (bron: reconstructie uit Cuijpers 1979).

Kenmerkende ruimtelijke principes van de tuinstad, zoals ze later ook in Tivoli zijn toegepast (bron: R. Unwin, *Town Planning in Practice*, 1909).

tuinstadgedachte

Met zijn ontwerp sloot architect C. Smit aan bij het destijds populaire concept van de tuinstad. Dit concept was aan het einde van de negentiende eeuw in Engeland ontwikkeld door Ebenezer Howard. Hij wilde de woonomstandigheden van de arbeiders in de fabriekssteden verbeteren. In zijn boek *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform* (1898) hield Howard daarom een meeslepend pleidooi voor een gezondere stad en vooral een betere maatschappij. Zijn gedachte achter de tuinstad was immers zowel stedenbouwkundig als sociaal-economisch van aard. De bewoners van een tuinstad droegen collectief de verantwoordelijkheid voor de stad, de openbare ruimte en het groen, zo was het idee. Deze plicht zou de arbeiders stimuleren en verheffen. In de tuinstad combineerde Howard de genoegens van het stedelijke leven met de rust en schoonheid van de landelijke omgeving. Hij situeerde de zelfvoorzienende tuinstad daarom op enige afstand van de grote stad, temidden van de landbouwgronden op het platteland. De droom van Howard werd werkelijkheid. De nederzettingen Letchworth (1903), Hampstead Garden (1909) en Welwyn (1919) in Engeland volgden zijn concept van de tuinstad. Eén van de ontwerpers was Raymond Unwin. Zijn invloedrijke handboek *Town Planning in Practice* (1909) zorgde ervoor dat de ruimtelijke principes van de tuinstad wijdverbreid raakte, ook in Nederland. In zijn uitwerking van de tuinstadgedachte was Unwin sterk beïnvloed door de esthetische theorieën van de Weense architect Camillo Sitte. Op basis van onderzoek in historische binnensteden bepleitte Sitte in zijn invloedrijke publicatie *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* (1889) een schilderachtig en besloten stadsbeeld met gesloten straatwanden, verspringende rooilijnen,

asverspringingen, zichtlijnen, poorten, versmallingen op de straatuiteinden, afgeronde bouwblokken en besloten pleinen. Deze stedenbouwkundige thema's vonden in de eerste decennia van de twintigste eeuw veel navolging in een groot aantal stadswijken in Engeland, Duitsland en Nederland. De zelfvoorzienende en de sociaal-economische aspecten van de tuinstadgedachte bleven daarbij veelal achterwege. De bekendste tuinvijken uit de jaren tien en twintig in ons land zijn Vreewijk in Rotterdam Zuid, Oostzaan, Nieuwendam en Buiksloot in Amsterdam Noord en Philips Dorp in Eindhoven. Tivoli past in deze reeks als een in omvang bescheiden representant van de tuinstadgedachte.

Uitsnede uit de Cultuurhistorische Waardenkaart van de gemeente Eindhoven. Oranje gemarkeerd zijn woonbuurten met een waardevolle stedenbouwkundige structuur. Tivoli ligt binnen het ovaal (bron: gemeente Eindhoven).

TYPERING EN ANALYSE ⁴

CULTUURHISTORISCHE WAARDENKAART

In de toelichting bij de cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Eindhoven staat Tivoli als volgt omschreven: "In het zuidoosten van de stad gelegen woonwijk uit 1929 ontworpen door C. Smit en in opzet en bebouwingsbeeld nauw verwant aan de Gelderse Buurt. Afgewisseld brede en smalle straten waaraan overwegend eenlaagse bebouwing onder een kap, deels voorzien van kleine voortuinen. De structuur en het karakter van de wijk zijn nog goed herkenbaar. De wijk werd gebouwd nadat door woningbouwvereniging Thuis Best (Philips) hiervoor het destijds hier aanwezige landgoed Tivoli was aangekocht. Aan de Heezerweg bevinden zich evenwijdig aan de straat drielaags flats, opgetrokken in 1951, die destijds zowel in stedenbouwkundige opzet als typologie, een nieuwigheid vormden.(criteria 2,3,4)." Deze typering wordt in dit hoofdstuk verder uitgewerkt en aangevuld.

Kenmerkende straatbeelden in Tivoli: de bebouwing begrenst, vormt en accentueert de openbare ruimte. Daardoor ontstaan stedenbouwkundige motieven als 'entree', 'poort', 'straaterf' en zichtlijnen met blikvangers.
Bron: eindhoveninbeeld.nl.

⁴ De typering en analyse richten zich primair op het centrale deel van de buurt uit 1929-1930 omdat alleen daar ingrepen zijn voorzien.

Recente luchtfoto van Tivoli met straatnamen (bron: Google Maps).

STEDENBOUWKUNDIGE OPZET

Het wegenpatroon van Tivoli komt niet voort uit de onderliggende landschappelijke structuur, maar is vooral ingegeven door een optimale bezonning van de woningen. De woonstraten lopen daarom overwegend noord-zuid, en worden halverwege haaks gekruist door een ontsluitingsweg. Aldus zijn langgerekte bouwblokken gevormd met vrijwel aaneengesloten bebouwing rond een binnenterrein met achtertuinen en vernieuwde bergingen. De binnenterreinen zijn bereikbaar via poorten en/of paden ter plaatse van de smalle intervallen tussen de woningen. De paden van de verschillende bouwblokken sluiten op elkaar aan en vormen een stelsel door de buurt. Aan de straatzijde staan de woningen veelal direct aan het trottoir en soms achter een ondiepe voortuin. Het straatprofiel bestaat uit een rijbaan van klinkers in het midden, een trottoir van betonnen stoeptegels aan weerszijden en veelal ondiepe voortuinen aan één zijde van de straat. De voortuinen waren oorspronkelijk uniform omhaagd, en zijn thans voorzien van een eindeloze variatie aan erfscheidingen die veelal per woning verschilt.

Het tracé van de langgerekte woonstraat is sterk geleed met achtereenvolgens een 'entree', een 'poort', een besloten 'straaterf', een 'poort' en een 'entree'. Dat effect wordt verkregen door de rooilijn te laten verspringen (openen, knijpen, terugwijken) en te variëren in de bouwmassa van de bebouwing (inkeping hoek, 'paviljoens' met haakse steekappen, langgerekte vleugel met soms hoger opgetrokken middenstuk). Zo worden de langgerekte straten ruimtelijk geleed, ontstaan uitnodigende straatentrees en meer besloten woonmilieus. Bij de haaks kruisende ontsluitingswegen wordt juist meer het continue doorgaande karakter benadrukt. De bebouwing aan de kopse zijden van de bouwblokken is niet hoger of rijker, maar steekt door vóórlangs de bebouwing van de haaks

kruisende woonstraten. Dat onderstreept de hiërarchie in het stratenpatroon. Binnen de buurt is sprake van een besloten stadsbeeld doordat de meeste zichtlijnen door de straten op het uiteinde worden afgesloten door een gebouw met een bijzonder element als een poort of entreepartij.

In het orthogonale wegenpatroon zijn twee belangrijke verbijzonderingen toegepast. In het midden van de buurt is een half bouwblok vrij gelaten van bebouwing en ingericht als plein. En aan de noordelijke rand van de buurt is een driehoekig bouwblok toegepast om de overgang te maken naar het bestaande tracé van de Neushoornstraat. Het ruime binnenterrein bood hier oorspronkelijke plaats aan een speelterrein dat toegankelijk was via twee poorten met gemetselde graatgewelven in de omringende bebouwingswanden. Het plein en het voormalige speelterrein zijn de belangrijkste groenelementen in de buurt. In de woonstraten wordt het groene karakter vooral bepaald door de restanten van tuinhagen en straatbomen. Oorspronkelijk vormden de bomen continue reeksen, thans betreft het veelal solitairen tussen de geparkeerde auto's.

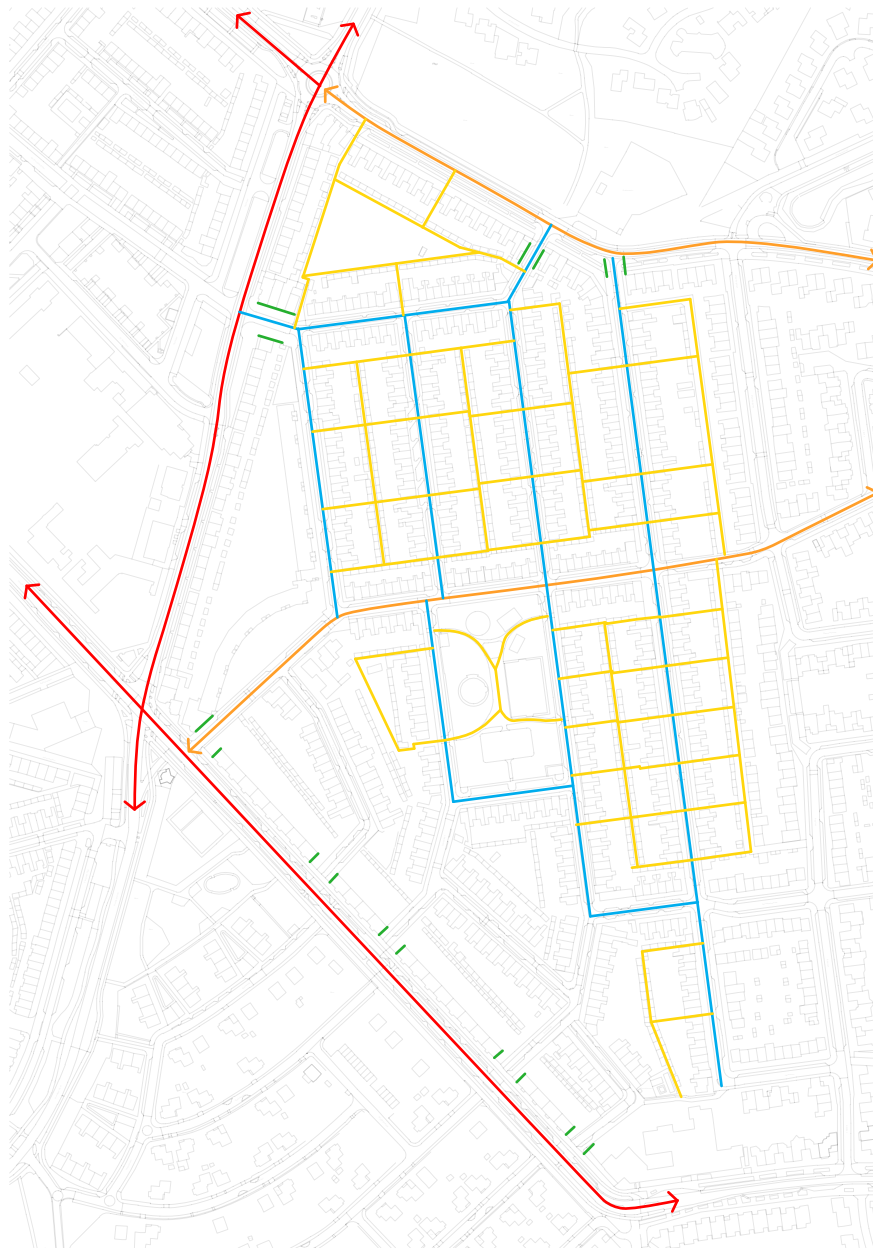

Uitsnede van de Bomenkaart van de gemeente Eindhoven:

Blauw: Waardevolle gemeentelijke boom

Rood: Waardevolle particuliere boom

Groen: Basis boom

Legenda:

- Wijkontsluiting
- Buurtontsluiting
- Woonstraten
- Paden achterom
- Buurt entrees

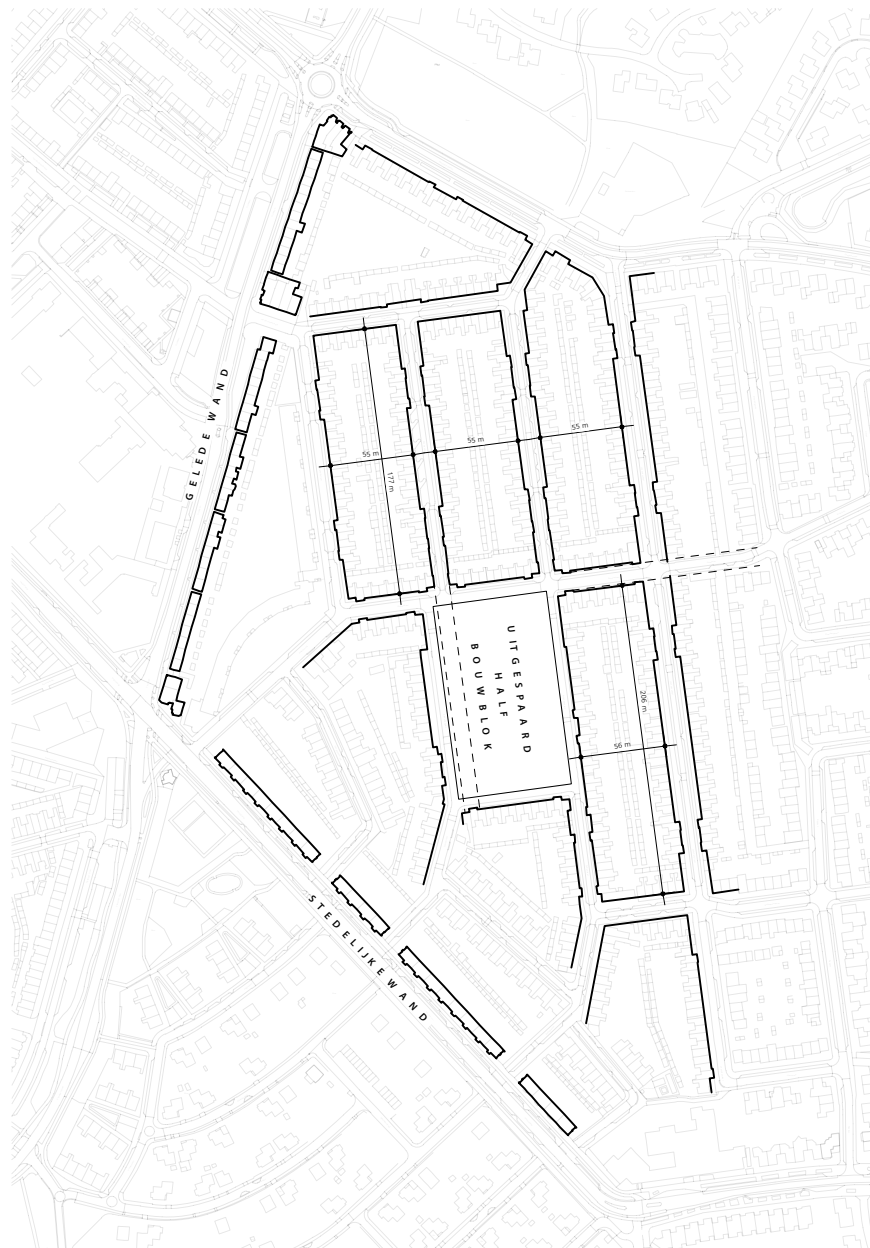

100 m

VERKEERSSTRUCTUUR

Buurtontsluiting (boven), woonstraat (midden) en achterompaden (onder).

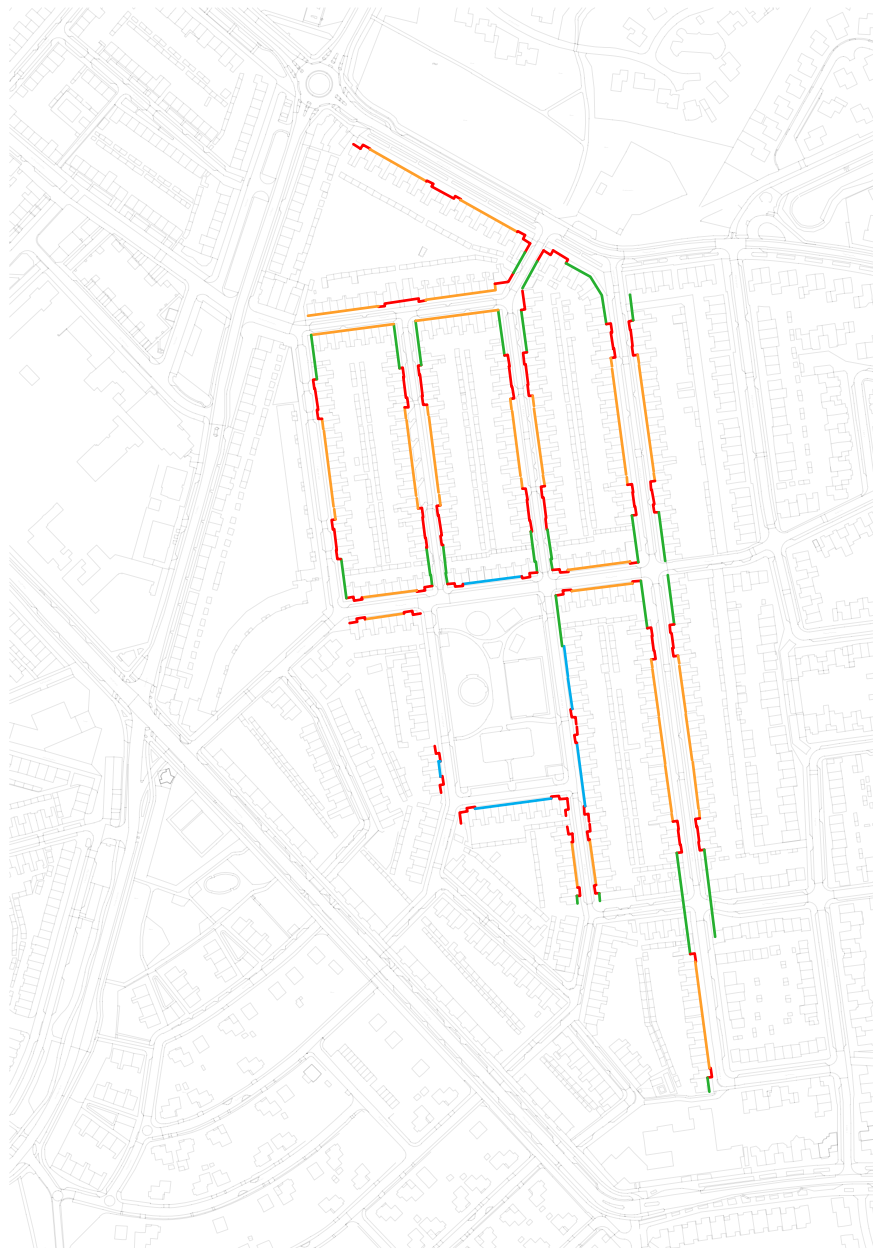
100 m

BEBOUWINGSSTRUCTUUR
gesloten bouwblokken en
verspringende rooilijnen

Zicht tussen bouwblokken op uitgespaarde plein
(boven), gelede wand (midden) en stedelijke wand
(onder).

Legenda:

- | | Entree
- | | Poort
- | | Pleinwand
- | | Erf

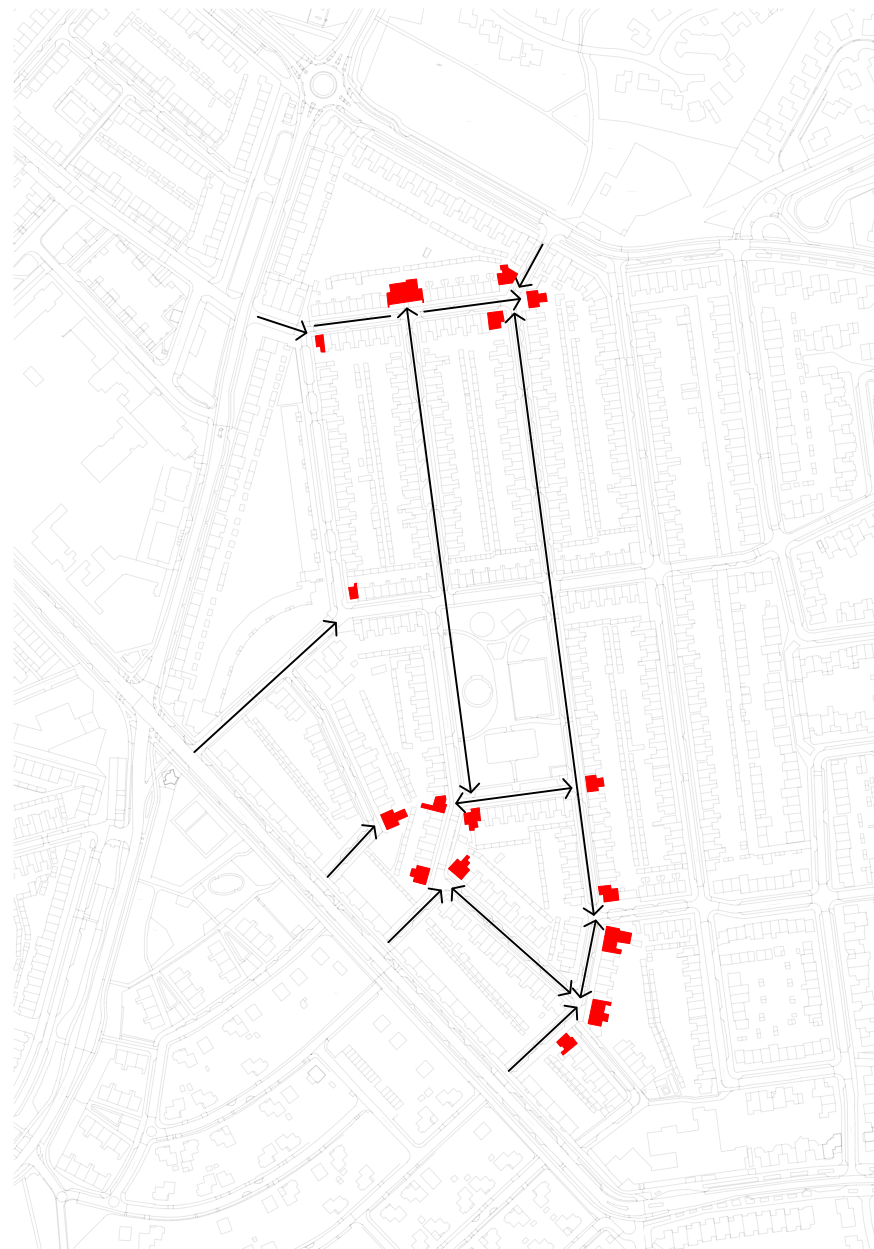

100 m

OPBOUW ROOILIJNEN

Stedenbouwkundige motieven van de entree (boven), de poort (midden) en het besloten straaterf (onder).

Legenda:

100 m

ZICHTLIJNEN EN BLIKVANGERS

Besloten straatbeelden met blikvangers op het uiteinde van een zichtlijn.

Gevel: indeling, horizontale geleding en materiaal.

Gevelelementen: deuren, ramen, erkers.

Dak: vorm, schoorsteen, dakkapel, bakgoot, dakpan.

ARCHITECTONISCHE VERSCHIJNINGSVORM

Het architectonische ontwerphandschrift van architect C. Smit wordt in hoofdzaak gekenmerkt door een traditionalistische bouwtrant van rijtjes eengezinswoningen met bakstenen gevels, houten gevelelementen en schuine pannen daken. De bouwtrant is van een sobere eenvoud, en deze was gedurende het interbellum bijzonder populair bij sociale woningbouwcomplexen in een poging een vertrouwd herkenbaar en dorps beeld op te roepen voor de arbeiders die naar de stad trokken.

Meer specifiek architectuurkenmerken zijn:

- *Gevels*: sober vlak metselwerk opgetrokken in gemêleerde oranjerode baksteen met lichte knipvoegen en trasraam met rollaag in roodpaarse baksteen met donkere platvolle voeg; alles in halfsteens verband gemetseld. Eén uitgemetselde laag baksteen markeert de overgang tussen begane grond en verdieping. Deze band zorgt voor een horizontaal accent in de gevel, en sluit daarmee aan op horizontale en verbindende karakter van het dak met bakgoot (zie derde en vierde puntje).
- *Gevelelementen*: oorspronkelijke deur- en vensteropeningen met rollagen en bakstenen lekdorpels, met daarin begin jaren negentig geplaatste nieuwe houten deuren (donker groen of donker rood) en nieuwe aluminium ramen zonder onderverdeling (wit, met groen voor te openen delen). De kleurstelling van het schilderwerk is niet meer oorspronkelijk.⁵

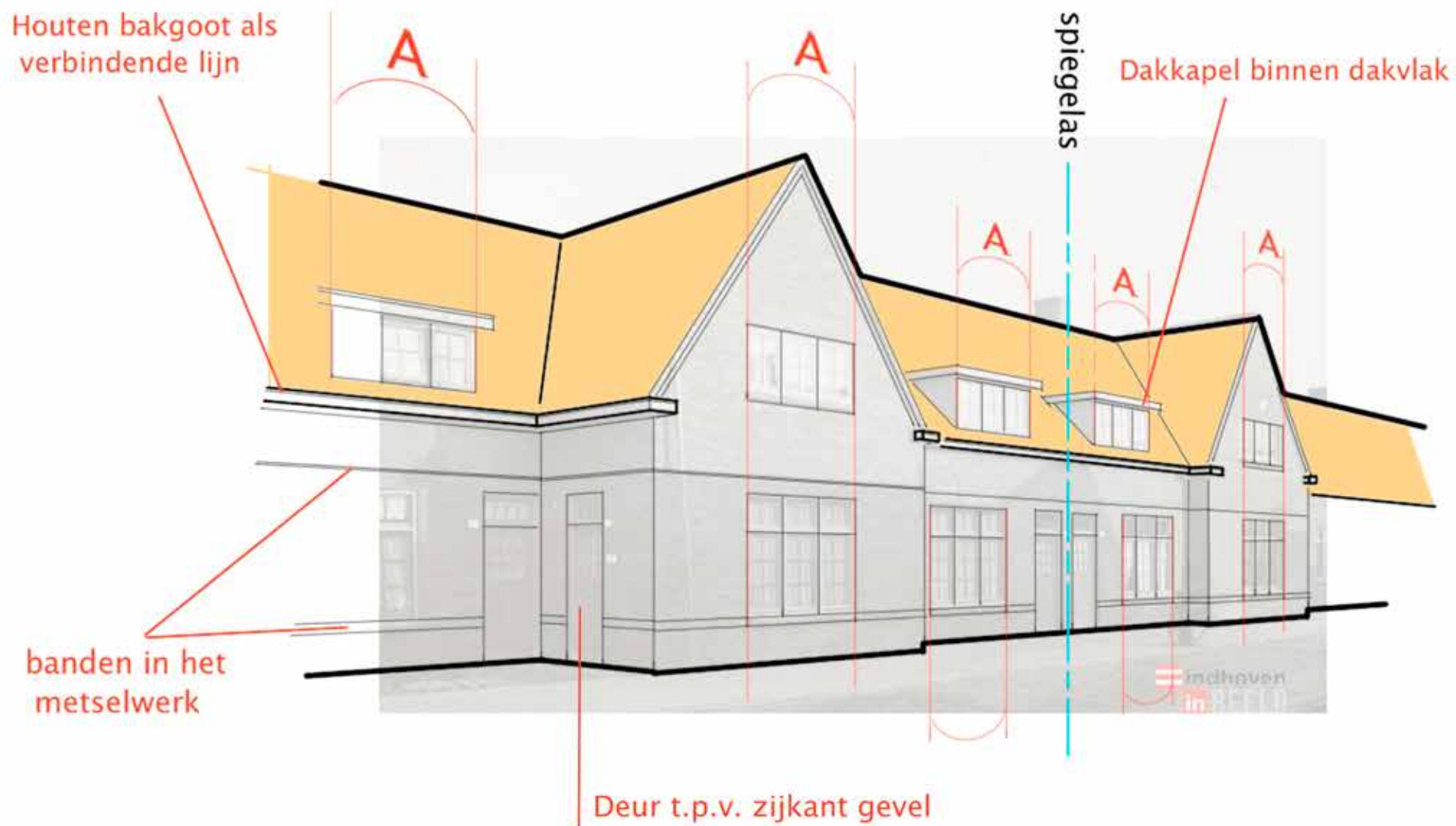
⁵ Vermoedelijk hadden de kozijnen, bakgoot en dakkapelrand oorspronkelijk een zware okerkleur. Verder waren de ramen en deuren met roeden vermoedelijk (gras)groen. Mogelijk waren de deurpanelen lichter groen van kleur. Al bij de eerste schilderbeurt van Tivoli is het subtiele contrast tussen oker en groen veel sterker aangezet: het groen van de deuren en ramen is toen veel donkerder gemaakt. En later is het oker geleidelijk vervangen door wit (kozijnen), vuilgroen (dakkapellen) en beige (bakgoot).

- *Daken*: samengestelde zadel-, schild- en mansardedaken met rode keramische pannen (tuile du nord) die afwateren via houten bakgoten met zinken kraal. De begin jaren negentig vernieuwde en deels samengetrokken dakkapellen staan onderin het dakvlak en de gemetselde schoorstenen steken door de nok.

De bebouwing aan de Leeuwenstraat na de eerste schilderbeurt. Het oorspronkelijke subtiele kleurcontrast is zwaarder aangezet.

Bron: eindhoveninbeeld.nl

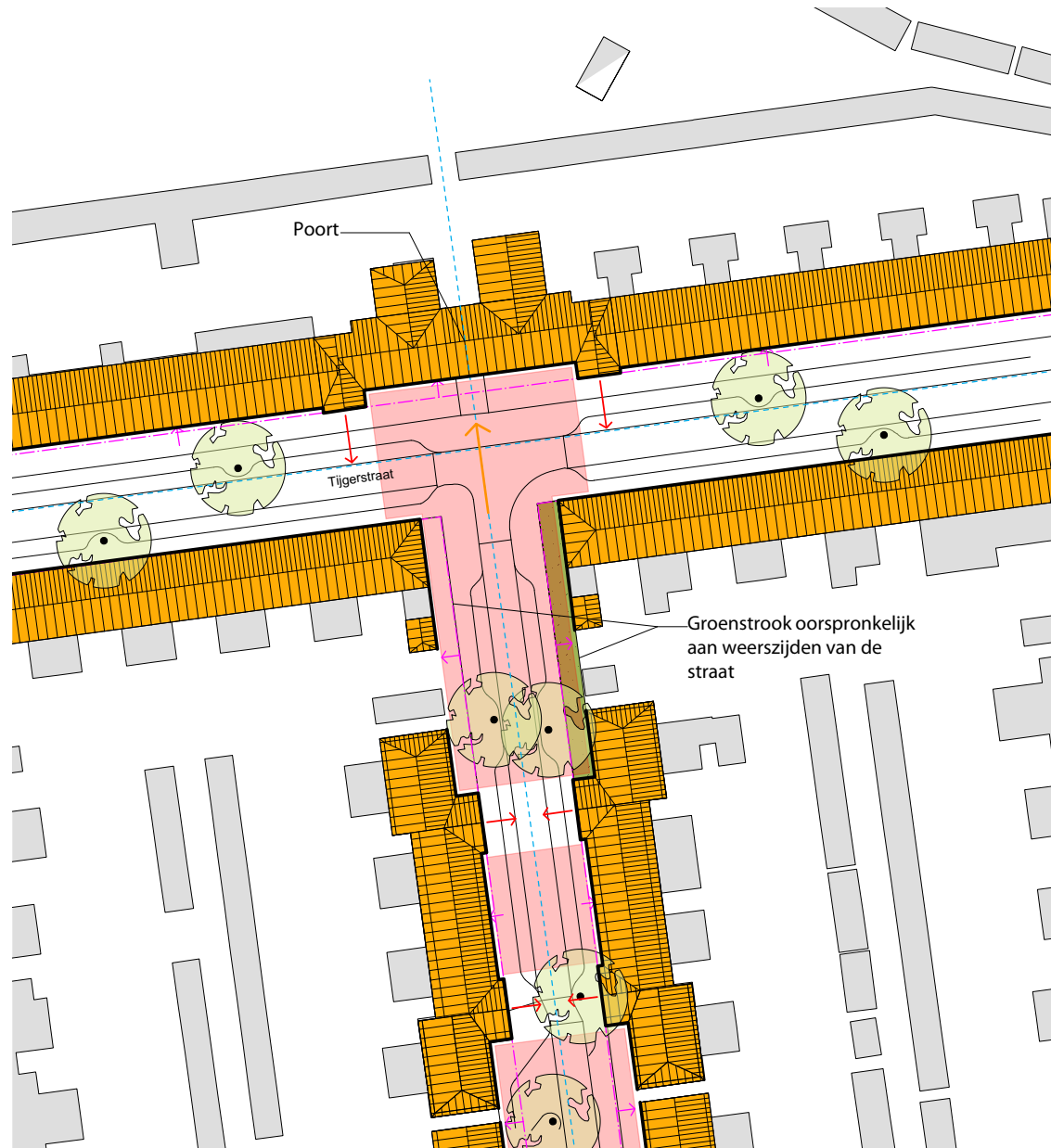

- *Deel en geheel*: het collectieve karakter van de rijtjeswoningen wordt benadrukt door het verbindende, doorgaande rode pannendak en de doorlopende bakgoot. De individuele woning binnen de rij is herkenbaar door de consequente ritmiek van voordeuren, dakkapellen en schoorstenen.
- *Relatie met de stedenbouw*: de verschijningsvorm van de bebouwing is sterk gerelateerd aan de stedenbouwkundige opzet. Het basistype woning staat in de gestrekte delen (het 'straaterf') van de woonstraten: éénlaags woning op rechthoekig grondplan onder dwars geplaatst zadel- of mansardedak. Op de uiteinden van de straten en bij de toegangen tot de wijk wordt dit basistype ter plaatse van de 'entree' en de 'poort' verbijzonderd door sprongen naar voren en naar achteren in de gevellijn en door de toevoeging van steekkappen. Hierdoor ontstaan bijzondere samengestelde bouwmassa's die deze plekken accentueren. Iets soortgelijks is ook halverwege de Neushoorn- en Tijgerstraat toegepast in combinatie met een poort, ter markering van een pad dat in het verlengde van de Poemastraat ligt. Tot slot heeft het basistype een hoger opgetrokken gevel rond het Arnaudinaplein teneinde een steviger wand te maken rond dit grote centrale plein.

De sterke relatie tussen de verschijningsvorm van de bebouwing en de stedenbouwkundige opzet van de buurt wordt hierna in drie fragmenten meer in detail in beeld gebracht.

Het rode pannendak en de doorgaande bakgoot benadrukken het collectieve karakter van de rijtjeswoningen. Verbijzonderingen in de bouwmassa en kapvorm markeren plekken in de openbare ruimte.

Legenda:

- Orientatie bebouwing
- Knijpen
- Spiegel-as
- Verspringing t.o.v. rooilijn
- Rooilijn
- Ruimtes gevormd door bebouwing
- Bomen
- Groen
- Bebouwing met kap
- Bebouwing met plat dak
- Zichtlijn

RUIMTELIJKE OPBOUW VAN DE KRUISING TIJGERSTRAAT EN POEMAstraat

Tijgerstraat ter plaatse van de kruising met de Poemastraat. Rechts de onderdoorgang.

Zicht vanuit de kop van de Poemastraat op de onderdoorgang in de Tijgerstraat.

Zicht vanaf het straaterv, via de poort en de entree op de onderdoorgang in de Tijgerstraat.

Legenda:

- Orientatie bebouwing
- Knippen
- Spiegel-as
- Verspringsing t.o.v. rooilijn
- Rooilijn
- Ruimtes gevormd door bebouwing
- Bomen
- Groen
- Bebouwing met kap
- Bebouwing met plat dak
- Zichtlijn

RUIMTELIJKE OPBOUW VAN DE WIJKENTREE NEUSHOORN- TIJGER- EN PANTERSTRAAT

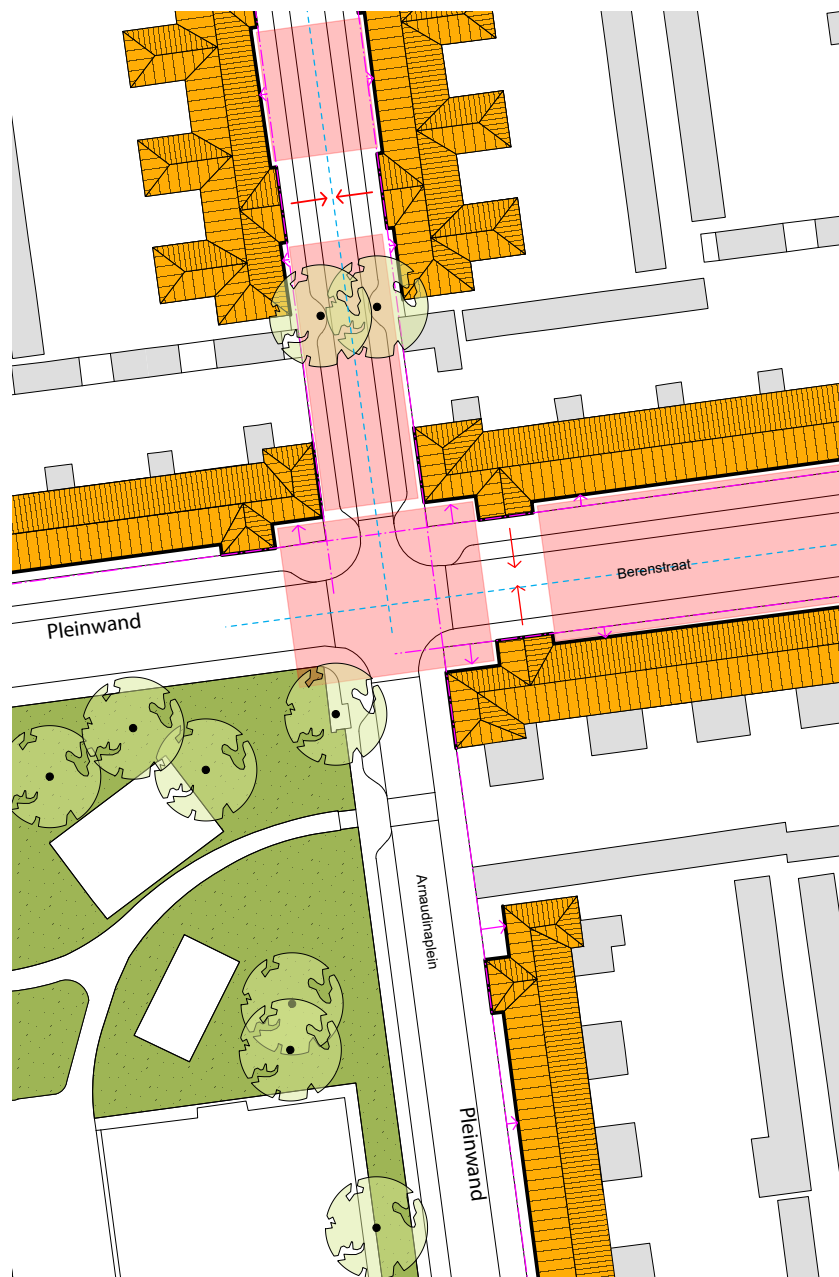
Entree aan de Neushoornstraat richting Tijgerstraat.

Zicht door de Panterstraat richting blikvanger in de Tijgerstraat.

Zicht door de Tijgerstraat richting blikvanger aan de Panterstraat.

Legenda:

- Orientatie bebouwing
- Knijpen
- Spiegel-as
- Verspringing t.o.v. rooilijn
- Rooilijn
- Ruimtes gevormd door bebouwing
- Bomen
- Groen
- Bebouwing met kap
- Bebouwing met plat dak
- Zichtlijn

RUIMTELIJKE OPBOUW VAN DE KRUISING BISONSTRAAT, PANTERSTRAAT EN ARNAUDINAPLEIN

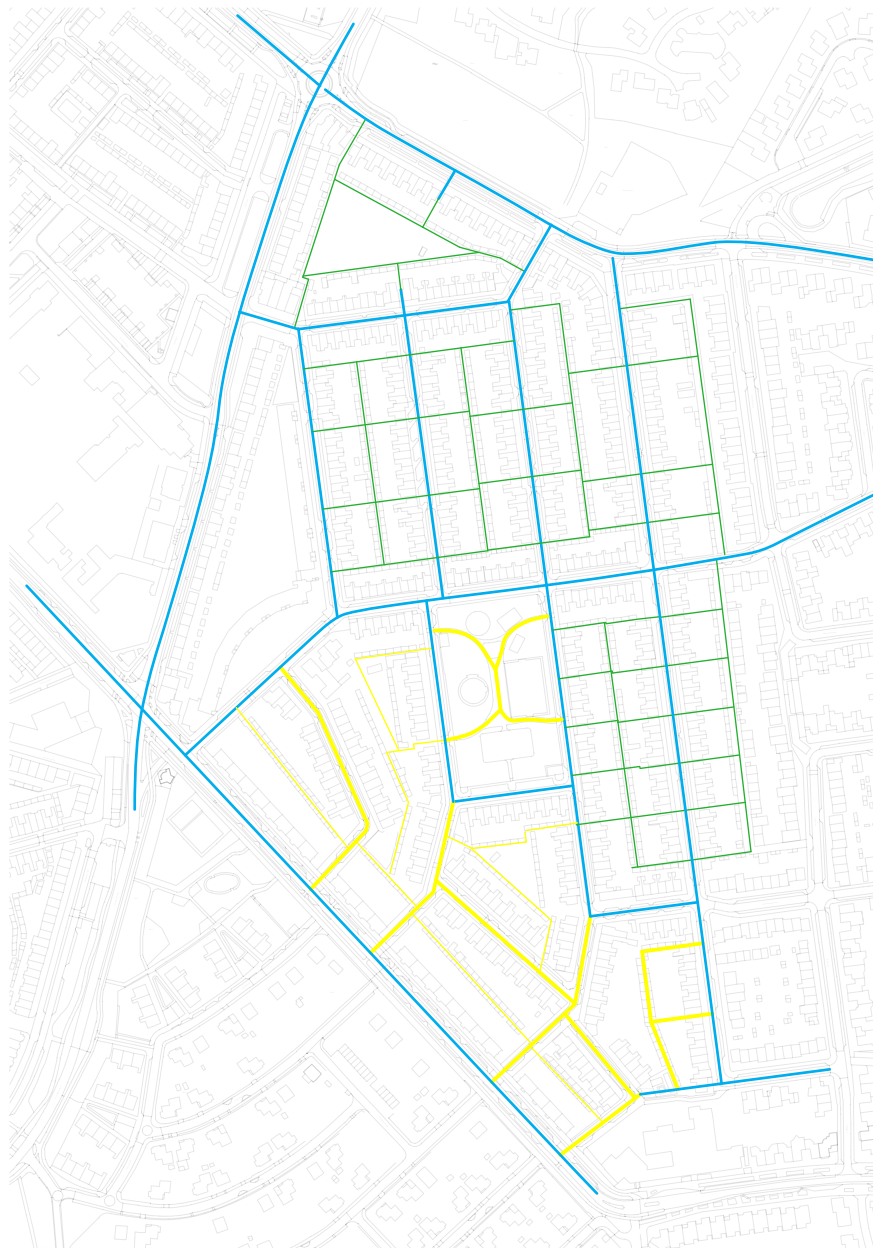
Zicht vanuit de Bisonstraat richting Arnaudinaplein. Ter plaatse van het plein verandert de bebouwing iets van karakter.

Zicht vanaf het Arnaudinaplein richting de entree van de Panterstraat.

Zicht in de Panterstraat ter plaatse van de poort.

Legenda:

- Hoge waarde
- Positieve waarde
- Indifferente waarde

100 m

WAARDERING VERKEERSSTRUCTUUR

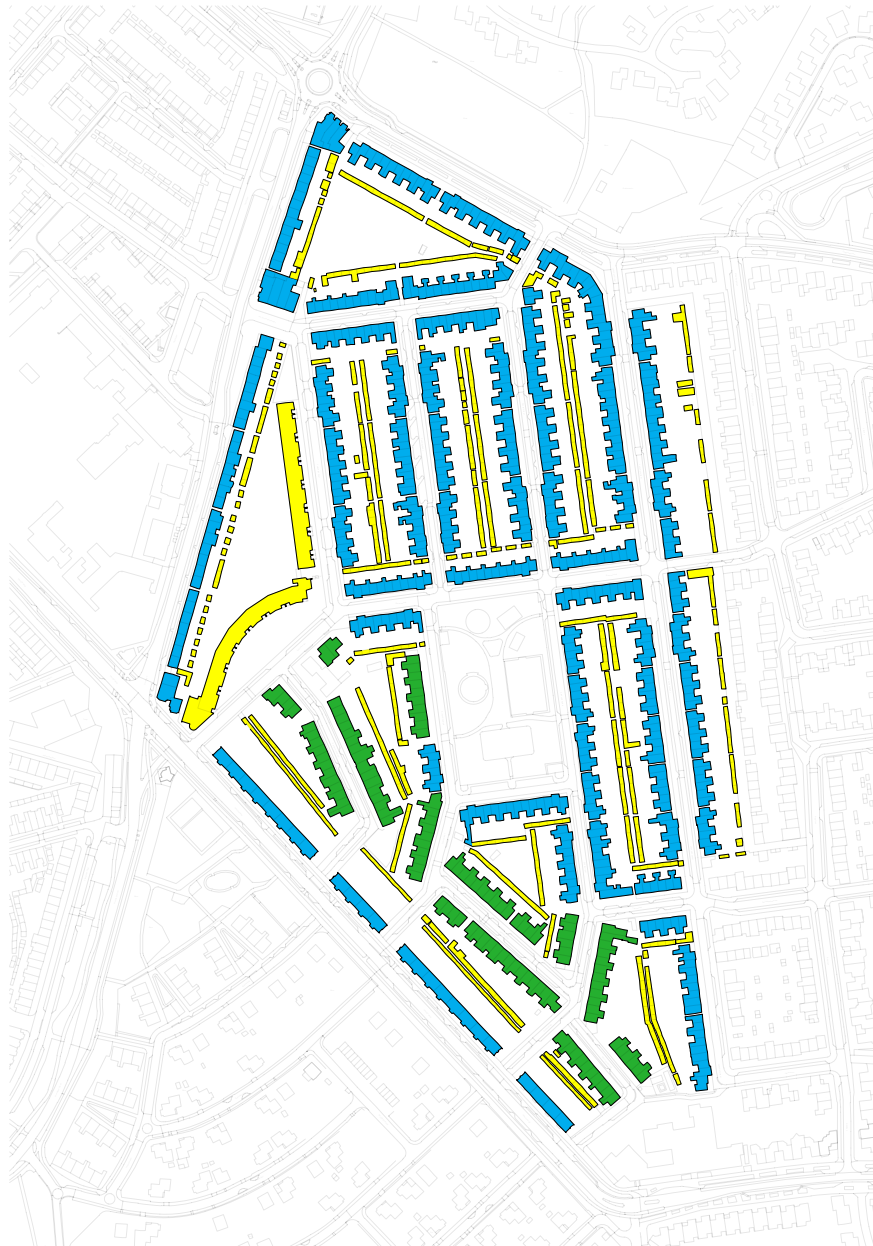
WAARDERING

KAART

Deze waardestelling is omwille van de onafhankelijkheid en objectiviteit uitsluitend gebaseerd op cultuurhistorische overwegingen. Bouwtechnische staat, gebruikersbelangen, ontwerpoverwegingen en/of financiële aspecten zijn buiten beschouwing gelaten.

Op de cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Eindhoven wordt Tivoli compleet als vlek aangegeven en hoog gewaardeerd. In de korte toelichting bij de cultuurhistorische waardenkaart wordt in waardestellende zin over het vooroorlogse deel van Tivoli gezegd, dat “de structuur en het karakter nog herkenbaar zijn”. Deze summiere en algemene waardering is meer specifiek aangegeven op nevenstaande waarderingskaart. Daarbij is gradueel onderscheid gemaakt in hoge, positieve en indifferente waarden.

- *Hoge waarde* (blauw): oorspronkelijke, grotendeels gave onderdelen die essentieel zijn voor de herkenbaarheid van het stedenbouwkundige en/of architectonische concept. Behoud van deze onderdelen staat voorop. Voor eventuele wijzigingen geldt het uitgangspunt ‘Nee, tenzij ...’. Veranderingen zijn mogelijk wanneer ze de cultuurhistorische waarde versterken.
- *Positieve waarde* (groen): oorspronkelijke of later toegevoegde onderdelen - eventueel met aantastingen - die karakteristiek zijn voor het stedenbouwkundige en/of architectonische concept maar niet beeldbepalend. Streven naar behoud of reconstructie is wenselijk. Voor noodzakelijke wijzigingen geldt het behoedzame uitgangspunt ‘Ja, mits ...’. Aanpassingen zijn mogelijk wanneer ze het oorspronkelijke concept als uitgangspunt nemen (respect) en de bestaande cultuurhistorische waarde niet verstoren (zorgvuldigheid).
- *Indifferente waarde* (geel): onderdelen die niet karakteristiek zijn voor het stedenbouwkundige en/of architectonische concept. Behoud van deze onderdelen is geen voorwaarde. Wijzigingen of sloop zijn zonder meer mogelijk zolang ze het oorspronkelijke concept en de bestaande cultuurhistorische waarde in de omgeving niet verstoren (zorgvuldigheid).

Legenda:

Hoge waarde

Positieve waarde

Indifferente waarde

100 m

WAARDERING BEBOUWING

OVERWEGINGEN

Op deze kaart kunnen de cultuurhistorische waarden in hun volle omvang onvoldoende specifiek worden aangegeven. Twee belangrijke kanttekeningen als nuancering bij de waardenkaart:

- De hoge waardering van de woningen uit 1929-1930 heeft vooral betrekking op aspecten die nog intact én vanuit de openbare ruimte zichtbaar zijn, zoals de bouwmassa, het metselwerk, de gevelindeling, de kapvorm, de dakpannen en de bakgoten. De sterk gewijzigde deuren, ramen, dakkapellen en kleurstellingen hebben vanuit cultuurhistorisch perspectief juist geen enkel waarde.
- Evenmin afleesbaar van de waardenkaart maar wel van invloed op de waarde zijn het cultuurhistorische verhaal en de stedenbouwkundige en architectonische ontwerpprincipes die in de voorgaande hoofdstukken zijn beschreven, getypeerd en geanalyseerd. Daarom worden deze aspecten hier nog eens puntsgewijs op een rij gezet.

cultuurhistorische waarden

Tivoli is van groot cultuurhistorisch belang voor Eindhoven omdat het woonbuurtje getuigt van:

- Het tegemoetkomen aan de enorme vraag naar woningen voor arbeiders die in de jaren twintig van de twintigste eeuw in grote getale naar Eindhoven trokken.
- De vooruitstrevende aanpak van Philips en de daaraan gelieerde *Stichting Eindhovensche Woningbouw 'Thuis Best'* bij het lenigen van die woningnood onder de eigen werknemers, mogelijk gemaakt door de Woningwet van 1901.
- De bijzondere werkwijze van Philips cq. 'Thuis Best' om

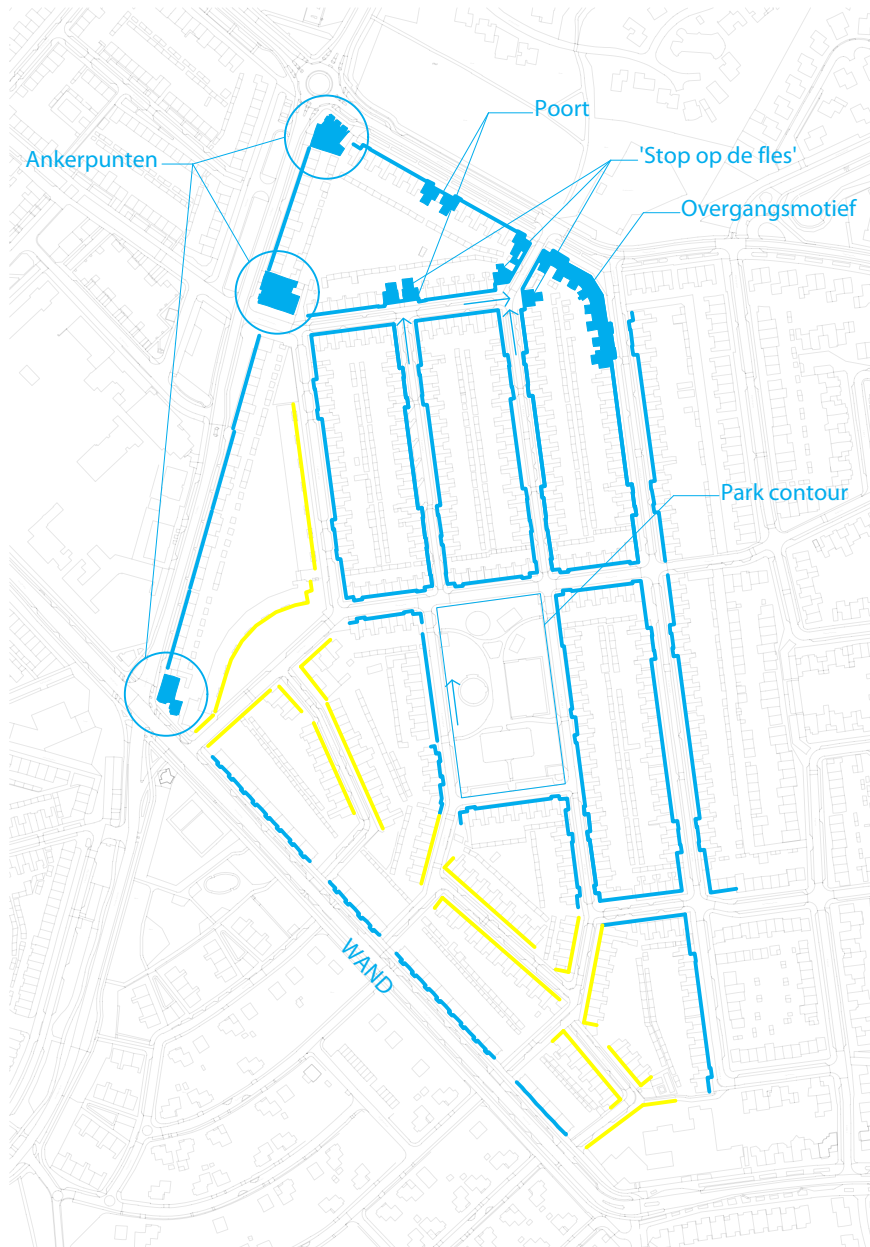
snel en goedkoop woningen te realiseren buiten de invloedssfeer van de gemeente Eindhoven om die als te streng werd ervaren; in dit geval een woningbouwcomplex aan de rand van de toenmalige gemeente Geldrop.

- De destijds nagestreefde dorpse wijkopbouw rond een parochiecentrum met kerk, verenigingsgebouw en scholen: de buurt als basis voor, en weerspiegeling van een hecht gemeenschapsleven. Aanvankelijk stonden deze noodvoorzieningen in Tivoli, maar later werden deze iets verderop verplaatst in de richting van Stratum.

architectuurhistorische waarden

Tivoli is van groot architectuurhistorisch belang voor Eindhoven als:

- Herkenbaar, betrekkelijk gaaf en representatief werk van Philips bedrijfsarchitect C. Smit die in Eindhoven meerdere woningbouwcomplexen heeft ontworpen.
- Goed voorbeeld van de sobere traditionalistische bouwtrant die gedurende het interbellum bijzonder populair was bij sociale woningbouwcomplexen, in een poging een vertrouwd herkenbaar en dorps beeld op te roepen voor de arbeiders die naar de stad trokken.
- Project met ontwerpqualiteiten, zoals die vooral tot uitdrukking komen in de consequent doorgevoerde algemene architectuurkenmerken die het buurtje als architectonische eenheid visueel bijeen houden, het zorgvuldig op elkaar afgestemde kleur- en materiaalgebruik, het afwisselende beeld van het daklandschap, de manier waarop de individuele woning en de collectieve rij met elkaar zijn verenigd, en bovenal hoe verbijzonderde versies van het basis woningtype de stedenbouwkundige opzet versterken en zo samen ruimtelijke motieven maken als entree, poort en plein. Op

Legenda:

- Hoge waarde
- Positieve waarde
- Indifferente waarde
- ↑ Zichtlijn

100 m

WAARDERING ROOILIJNEN, ZICHTLIJNEN EN BLIKVANGERS

deze manier is een gedifferentieerd en rijk geschakeerd architectuurbeeld verkregen, met per straat een eigen sfeer en identiteit.

stedenbouwkundige waarden

Tivoli is van groot stedenbouwkundig belang voor Eindhoven als:

- Aanbreisel op de vooroorlogse spinnenwebstructuur van Eindhoven, waarbij in dit geval de Heezerweg als ruggengraat diende. Daarmee is het een karakteristiek voorbeeld van de woningbouwcomplexen die Philips destijds bewust op die structuur liet aansluiten, maar om zakelijke redenen op het uiteinde daarvan op grondgebied van de buurgemeenten realiseerde. Bovendien zijn de oude routes Heezerweg en Neushoornstraat – Leeuwenstraat alsmede de gemeentegrens (Tivolilaan) als historisch-geografische lijnen gerespecteerd en nog steeds herkenbaar.
- Structureel gaaf voorbeeld van een jaren twintig woonbuurt opgebouwd uit een orthogonaal patroon met langgerekte bouwblokken langs overwegend noord-zuid lopende straten, waarin een centrale pleinruimte is uitgespaard. En daarmee is het een representatieve uitwerking van het plan Kools uit 1921-1922, ook al ligt het net buiten dat plangebied.
- Rustige woonomgeving dankzij een hiërarchische verkeersstructuur met een herkenbare onderverdeling in wijkontsluitingen, buurtontsluitingen, woonstraten en paden. Dat rustige karakter wordt versterkt door de wandwerking van de randbebouwing die begin jaren vijftig is toegevoegd.
- Project met ruimtelijke en esthetische ontwerpqualiteiten waarin de ruimtelijke principes van de tuinstadgedachte

doorklinken, zoals die tot uitdrukking komen in:

- de ruimtelijke geleiding van de woonstraten door middel van motieven als entrees, poorten en straaterven;
- het besloten stadsbeeld, waarbij zichtlijnen binnen de buurt over de as van een woonstraat zijn gericht op een verbijzondering in de bebouwing: poortgebouw, entreepartij, terugwijkende hoek etc.;
- de structurele verbijzondering van het rationele stratenpatroon in de vorm van een rechthoekig plein door een bouwblok achterwege te laten en een driehoekig (voormalig) speelterrein door de as-verdraaiing naar de randweg op te vangen: de enige groenelementen in de buurt.

ADVIES

INLEIDING

Het vooroorlogse woonbuurtje Tivoli wordt gedeeltelijk vernieuwd. Daarbij wordt vanwege de slechte marktpotentie door de eigenaar Woonbedrijf gestudeerd op sloop en transformatie voor het bouwblok Neushoornstraat – Tijgerstraat, en renovatie cq. transformatie voor de bebouwing rond het Arnaudinaplein. De behoefte aan andere woonvormen is namelijk groot in deze vergrijzende buurt. Omdat deze woningen vanuit cultuurhistorisch perspectief hoog zijn gewaardeerd, dient het belang van dit aspect bij de beoogde transformatie te worden afgewogen. Tegelijkertijd zal de vernieuwing onvermijdelijk leiden tot ingrepen en aanpassingen. De zoektocht naar een optimale balans tussen bestaande waarden en de ruimte voor transformatie is gebaat bij een duidelijke algemene visie en specifieke aandachtspunten. Op basis daarvan kunnen in het ontwerpproces weloverwogen keuzes worden gemaakt.

ALGEMENE TRANSFORMATIEFILOSOFIE

gebruik

- De transformatie begint met een onderzoek naar nieuwe of andere gebruiksmogelijkheden binnen het casco van de bestaande woningen. Kunnen de nieuwe woonvormen worden gerealiseerd binnen de bestaande bebouwing. Als dat onderzoek geen aantoonbaar toekomstperspectief biedt, komt sloop en vervangende nieuwbouw als optie in beeld.
- Zowel bij hergebruik als bij eventuele nieuwbouw blijft de functie ervan in de woonsfeer, omdat die aansluit bij de aard en opzet van de buurt.

deel en geheel

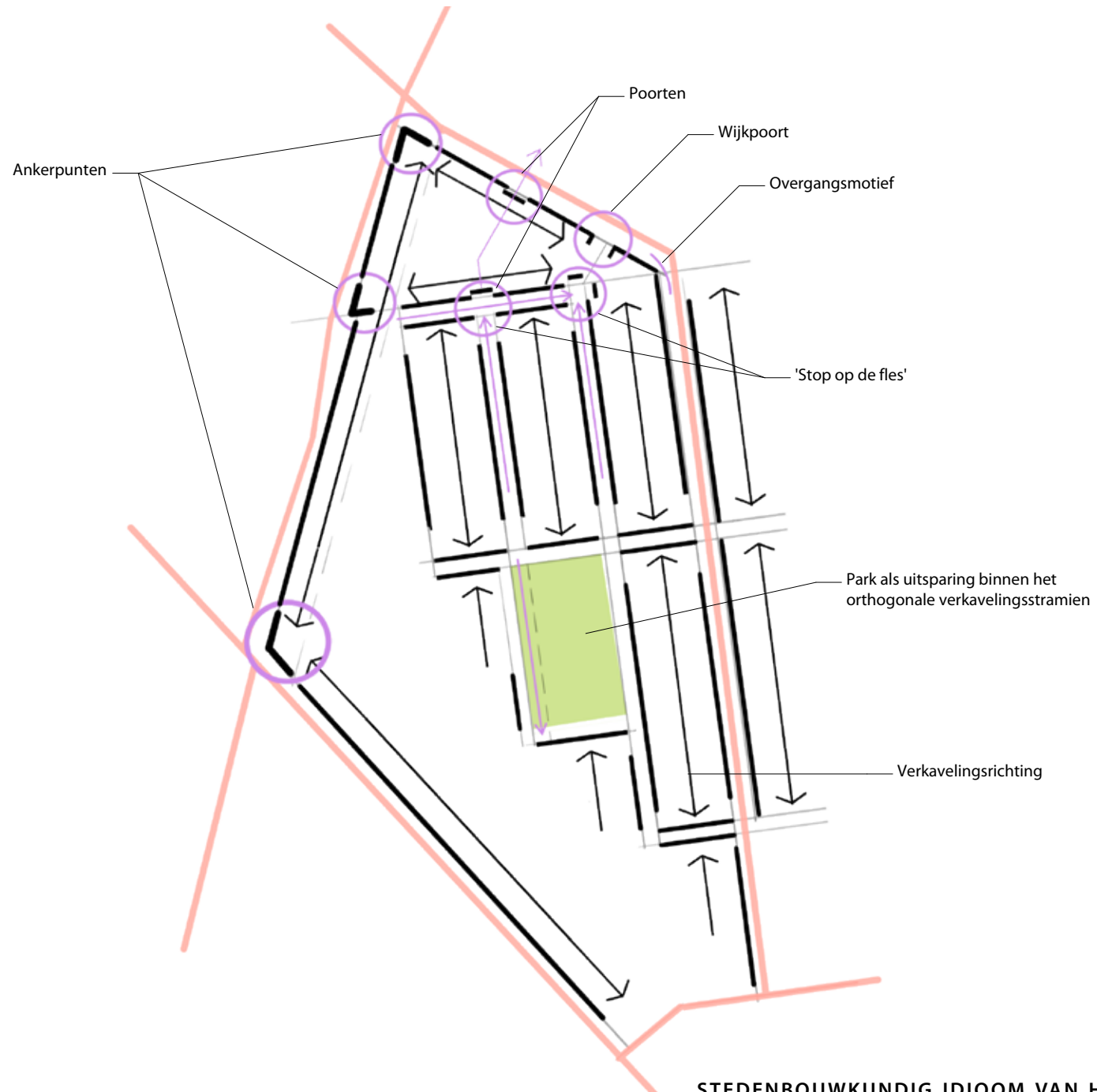
- Geen enkel bouwblok in de buurt staat op zichzelf, maar is ontworpen in samenhang met de andere bouwblokken en het stratenpatroon. Beschouw daarom elk bouwblok altijd als een integraal onderdeel van de buurt als groter ruimtelijk geheel, en hou dat ensemble intact.
- Geen enkele straatgevelwand in de buurt staat op zichzelf, maar maakt deel uit van een herhaling binnen en soms zelfs buiten de buurt. Bekijk daarom bij elke straatgevelwand altijd tot welke reeks of groep ze behoort en hou die reeks of groep als stedenbouwkundige en architectonische eenheid intact.

kennis en maatwerk

- Woonbuurtje Tivoli is een bijzonder ensemble met specifieke stedenbouwkundige en architectonische kwaliteiten. De transformatie vergt daarom maatwerk en zorgvuldigheid in het ontwerp.
- Het welslagen van de transformatie valt of staat met inzicht in zowel de kwaliteiten als de verandercapaciteit van het buurtje. Kennis en begrip van het stedenbouwkundige en architectonische concept vormen het vertrekpunt voor het ontwerp. Dat is geen beperking, maar een creatieve uitdaging om tot een geslaagde transformatie te komen.

oud en nieuw

- Uitgangspunt bij de transformatie is het zoeken naar een optimale balans tussen het bijzondere karakter en de kernkwaliteiten van Tivoli enerzijds, en de wensen en noodzakelijke ingrepen voor de vernieuwing anderzijds. Het buurtje is namelijk geen museaal object met een stolperover, maar ook geen onbeduidend ensemble waarmee je alles mag doen.
- Daarom worden ingrepen en toevoegingen gemotiveerd

door een zorgvuldige afweging, verhouden ze zich goed tot de cultuurhistorische kernkwaliteiten en genereren ze waar mogelijk nieuwe waarden voor het buurtje en/of de omgeving.

SPECIFIEKE AANDACHTSPUNTEN

De beschrijving, analyse, waardestelling en transformatiefilosofie vormen de basis voor een aantal meer specifieke ruimtelijke en architectonische aandachtspunten (in willekeurige volgorde).

- In de oorspronkelijke situatie was het Arnaudinaplein gedeeltelijk bebouwd met een kerk en een verenigingsgebouw. De hoogte van de omringende bebouwing was daar op afgestemd. Nu het plein vrij is van bebouwing ontbreekt die afstemming met de pleinwanden. Daar liggen mogelijk kansen.
  - De vorige renovaties hebben op onderdelen afbreuk gedaan aan de cultuurhistorische waarden van de buurt. Vooral de aluminium ramen, de vernieuwde dakkapellen en de gewijzigde kleuren van het schilderwerk hebben geleid tot vervlakking en verschraling. Herstel daarom bij een volgende groot-onderhoudsbeurt waar mogelijk de oorspronkelijke kwaliteiten.
  - Neem bij ingrepen of vervangende nieuwbouw het stedenbouwkundige en architectonische idioom (zie vorige hoofdstukken) als uitgangspunt voor de ontwerp-opgave zodat het buurtje een samenhangend geheel blijft. Cruciale aspecten daarbij zijn:
    - de specifieke eigenheid per deelensemble (in dit rapport is vooral ingezoomd op het oudste deelensemble uit 1929-1930): koester de structurele samenhang en architectonische beeldkwaliteit binnen het ensemble;
    - versterk de aansluitingen tussen de verschillende
- deelensembles, die laten nu vaak te wensen over;
  - het orthogonale stratenpatroon en de gesloten bouwblokken als belangrijkste stedenbouwkundige bouwstenen;
  - de structurele verbijzondering van het rationele stratenpatroon in de vorm van een rechthoekig plein door een bouwblok achterwege te laten en een driehoekig (voormalig) speelterrein door de as-verdraaiing naar de randweg op te vangen;
  - de stedenbouwkundig en architectonisch samenhangende manier waarop met ruimtelijke motieven als entree, poort, straaterf en plein een gedifferentieerd en rijk geschakeerd straat- en stadsbeeld is verkregen (in delen leesbaar);
  - de hiërarchische verkeersstructuur met een herkenbare onderverdeling in wijkontsluitingen, buurtontsluitingen, woonstraten en paden;
  - de kruisingen waar straten van verschillend karakter bij elkaar komen en een entree vormen met terugwijkende woningen, soms in combinatie met omhaagde zijtuinen: deze hoeken zijn kwetsbaar (schuurtje, schutting etc.);
  - het besloten stadsbeeld, waarbij zichtlijnen binnen de buurt over de as van een woonstraat zijn gericht op een verbijzondering in de bebouwing: poortgebouw, entreepartij, terugwijkende hoek etc.;
  - het onderscheid tussen laagbouw aan de woonstraten, en iets hogere bebouwing aan de stedelijke structuren (randwegen) en ruimtes (plein);
  - de sobere, goed verzorgde traditionalistische bouwtrant;
  - het afwisselende beeld en het samenbindende karakter van het rode daklandschap met de doorlopende houten bakgoten;
  - de haag als groene zoom van de voortuin: zo krijgt de stenige straat toch nog een groen karakter.

BIJLAGE: GERAADPLEEGDE BRONNEN

archieven

- RHCE: bouwdossiers, publicaties
- Gemeente Eindhoven: bouwdossiers

literatuur, studies

- Beekman, P., *Eindhoven stadsontwikkeling 1900-1960*, Mierlo 1982
- Bosma, K., *J.M. de Casseres. De eerste planoloog*, Rotterdam 2003
- BouwhulpGroep, *Wijkvernieuwing Tivoli. Rapportage deel 1: inventarisatie en woontechnische toets*, Eindhoven april 2011
- Cuijpers, Th.G., *Tivoli 1928-1940*, Tilburg 1979 (scriptie KLT)
- KAW, *Stedenbouwkundige analyse: haalbaarheids-onderzoek Tivoli Eindhoven*, Rotterdam augustus 2014
- Oorschot, J.M.P. van, *Eindhoven een samenleving in verandering. Deel 2: 1920-1960*, Eindhoven 1982
- Otten, A., *Philips' Woningbouw 1900-1990*, Zaltbommel 1991
- Ridder, J.A. de, *Vijftig jaar Tivoli: 'n halve eeuw Kerkgeschiedenis in Geldrop en Eindhoven*, Eindhoven 1979
- Vriend, JJ., *Bouwen als sociale daad: 50 jaar woningbouw Philips*, Eindhoven 1961

internet

- bonas.nl
- eindhoven.nl (cultuurhistorische waardenkaart)
- eindhoveninbeeld.com (beeldbank)
- rhc-eindhoven.nl (beeldbank)
- watwaswaar.nl (historische kaarten)
- woonbedrijf.com

COLOFON

titel	Eindhoven, Tivoli: cultuurhistorische quickscan
datum	Nijmegen, 23 december 2014
in opdracht van	Stichting Woonbedrijf SWS.Hhvl
contactpersonen	Koen van der Heijden, Marieke van den Wijngaard
tekst ©	Leon van Meijel
analyse	Leon van Meijel, Teake Bouma
foto's ©	Leon van Meijel
tekenwerk ©	Teake Bouma
contact	Van Meijel - adviseurs in cultuurhistorie Alphons Sieberspad 16 6532 AG NIJMEGEN 06 – 539 39 806 vanmeijel@adviseursincultuurhistorie.nl www.adviseursincultuurhistorie.nl Teake Bouma architectuur/stedenbouw Oosteinde 146 2611 SR Delft 06 – 41 77 88 38 info@teakebouma.nl www.teakebouma.nl